

akkor mi gránáttal, puff! ... Már ég is ... Hogy kinyirtuk őket ... Mint a tetveket!!!
Ó, kapitány! – már csak ezt ismételte, felélénkült, mintha fiatalabb, egészen más ember lett volna.

A kisérőt hallgatva Misericordia könnyedén bólogatott, de szeme közömbös maradt, nem jött tűzbe.

Kezét pedig továbbra is engedelmesen, ismerőse felé tartotta. Mintaszerű fogoly, aki a szabályokat a legmesszebbmenőkig betartja. A kisérő, tovább folytatva ránézett, tekintetét a bilincsre vetette, amelyet bal kezében tartott, hirtelen félbeszakította az emlékeztést, és már nem nézve Misericordia arcába, rácsatolta csuklójára a kékesen csillogó karikákat.

Fordította: MOLNÁR ISTVÁN

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Hajdú-Bihar Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és az Alföld szerkesztő bizottsága lírai, szépprózai és szociográfiai pályázatot hirdet felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából. A pályaművek fejazzék ki azokat az élményeket, amelyek a felszabadulás történeti eseményeihez fűződnek; ábrázolják azt a történeti-társadalmi fejlődést, amelyek a nagy korfordulóban gyökereznek, onnan indultak el és átfomlalták a társadalmat és az egyéni létezt. A szociográfia foglalkozhat megyénk bármely társadalmi osztályával vagy rétegével, mezőgazdasági vagy ipari üzemmél, esetleg egyéb társadalmi problémával.

A pályázaton bárki részt vehet.

A jeligével ellátott pályaműveket 1970. január 31-ig kell benyújtani a Hajdú-Bihar Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztályára (Debrecen, Vörös Hadserg útja 42-48. sz.).

Novella, kisregény, szociográfia pályadíja:

I. díj: 8000.- Ft

II. díj: 6000.- Ft

III. díj: 4000.- Ft

A verses művek pályadíja:

I. díj: 6000.- Ft

II. díj: 4000.- Ft

III. díj: 2000.- Ft

Az Alföld c. folyóirat az első díjjal jutalmazott műveket közölni fogja.

Debrecen, 1969. július 1.

1969. 8.

TANULMÁNY

A huszonhatodik év világa

„mindenkiben fölkel a nap,
de mindent csak az alkonyat
mutat meg egy kicsit”.

Szabó Lőrinc: Tehetetlenül (1930)

I.

A Semmiért egészen hősnője 1950 egyik ködös hideg februári éjszakáján kinyitotta a gázcsapot annak a bíróteli villalakásnak a konyhájában, amelynek szobáiban, kertjében fogyatékos szellemi képességű, hűdések, nyavalyatörő gyerekek gyógypedagógiai nevelésével foglalkozott. Egyedül volt a lakásban. A kis magánintézet már egy hete nem kapott növendékutánpótlást – üres volt. Reggel találtak rá a konyha padozatán. A Szabó Lőrinc-i költői világ hősnője beteljesítette a parancsot:

mert míg kell csak egy árva perc
külön, neked,
míg magadra gondolni mersz,
míg sajnálod az életed,
míg nem vagy, mint egy tárgy, olyan
halott és akarattalan:
addig nem vagy a többinél
se jobb, se több ...

S most feküdt néma tárgyként, halottan és akarattalan. És mégis számonkérőn és lázadón. Végül is utolsó tettével megszegte a modern szerelmi morál megfogalmazójának költői parancsát, amelynek pedig egy életen keresztül hősnője volt: „Mint lámpa, ha lecsavarom, ne élj, mikor nem akarom.” – A lámpa íme nem kért engedélyt, nem pusztán csak kialudt, de még hozzá maga is csavarta le önmagát ... Búcsú nélkül, szótlanul, engedély nélkül távozott. S a költő dermedten állt a visszavonhatatlan szökés előtt:

Az a végső délután! Ami szörnyet
sejthet agy, mindnek bucsunkon az árnya.
Még egy örült nap! Mily iszony kívánta?
– És óh, utolsó éjszakád magány!

A Szabó Lőrinc-i zordon életmű, amely sokak szemében fordítói rufin eredményezte hibátlan intellektuális verszetek végtelen sorának tűnt – tematikus jellegű költészetnek –, íme egyszerre váratlanul meglepő lekerekítést nyert, szervességre jutott. Illyés, Petőfi sorsán medítálva, valamikor megfogalmazta, hogy a költő életművéhez hozzátartozik a halála. Most bebizonyosodott, hogy más valaki halála is meghozhatja az életműnek ezt a betetőző értelmét, olyasvalakié, aki a költő „sorsának alkatrésze” vált.

A költő maga ezt azonnal felfogta, átérezte. És senki más, csak ő. Így született mindenki aggodalma, tanácsa, meghökkenése ellenére az önvád vallomásának, a végtelenségig menő, önmarcangoló őszinteségnek a kötete, A huszonhatodik év, 120 szonett,

amely nemcsak lírai „requiem”, de elégtételadás, megvallás az emberek előtt, és számonkérés, számvetés is. A Szabó Lőrinc-i költői világ még egyszer feltámad ebben a lírai tetemrehívásban s megjelenik most a halott kedves ítélőszéke előtt, hogy a néma sebet szőlásra bírja. A halott, akivel beszél, a költő lelkében él csupán már, és a nyilvános gyónás, mint minden igazi gyónás, belső párbeszéd. Amint mindenkor is az volt a Szabó Lőrinc-líra belső szerkezete, hangneme, de most végsőig fokozódik, úgy hogy az a benyomásunk, hogy az egész költői életmű csupán előkészület ahhoz, hogy ez a sajátos, sokszoros kötésben hiteles, műfaji remeklés, a tárgyi líra annyi hibátlan verse után ez a formákat szolgálatába igázó gátlástalan megnyilatkozás kiáradhasson. A halott múltat ostromolja válaszáért a költő. S ehhez viszonyítva még a közvetlen előtte született *Tücsökzene* hatalmas terjedelmű lírai önéletrajzi vallomása is pusztán idilli emlékképek sorozata. – Hiába szerepel benne ez a mondat is: „Főhőherom a lelkiismeret”, – jobbra kifelé történő beszámoló, exhibicionista látszatok ellenére is csupán az előző kötetekből jól ismert szenzualista hedonizmus jellemzi, horizonttalan; múló pillanatok impresszionista lenyomata. A *huszonhatodik év*-ben azonban a törvénytábla nélküli moralista egyszerre annak ítélőszéke elé kerül, aki megszegte ezeket az íratlan törvényeket – épp amikor betöltötte őket önmagán. Ezeknek az íratlan törvényeknek a megfogalmazója, a költő, most úgy érzi, hogy-olyasmi is széttörhet, ami nincs köztáblába vésve: A *huszonhatodik év* azon vívódik, megszakadhatnak-e két szív kötetlen kötelmei. A költő úgy fog a holtat idéző (jobbán mondva: önmagát annak képzelt színe elé idéző) számvetése megírásához, hogy tudatában van, életművének hitele forog kockán. Mint mikor egy hadvezér leszáll parancsnoki emelvényéről, leveti díszeit, s az ütközet forgatagába dobja magát, mezítelen karddal és mellet, s ő, aki megfellebbezhetetlenül osztott másoknak sorsparancsokat, most szükségét látja, hogy a maga személyét vesse kockára. A *huszonhatodik év* vonzóereje, hogy a tárgyi líra költője, aki mindig pontosan tudta, mit akar, mit kell mondania, mennyit, se többet se kevesebbet, most formákon túlszorduló telhetetlenséggel 120 szonettben közli azt, amit mások ilyenkor legfeljebb ha egy szonettbe zártan ünnepélyesen nyilatkoztatnak ki úgy, hogy az utókornak kelljen feltörni annak titokzárait – kiszolgáltatja a végső titkokat is.

Szabó Lőrinc a modern intellektualista líra egyik legtipikusabb képviselője, akinél a gondolat, a tartalom uralkodik mindenkor s a forma tökéletes eszköz ennek kifejezésre juttatására. Ilyen költőnél nem is lehet vitás, hogy az élet a fontos s a költészet egyszerűen csupán ennek tényeit, tapasztalatait közli. Nyíltan vallják költőietlen költőknek magukat. Pedig épp az ilyen költők számára az élet csupán téma, kísérleti anyag, csak anyaga a műnek. Szabó Lőrinc sokdioptriás szemüvegén, mint állandóan magával hordott mikroszkópon át figyelt éber értelemmel, s társalgás közben is, a levegőbe is, állandóan írta gyorsíró jeleit, amelyekben ha talán nem is a párbeszédet rögzítette, de rögzített valamit. A Nyugat első generációjához korán, szorosan kapcsolódva, hozzájuk hasonulva „irodalmi író” ő – csakúgy mint Kosztolányi és Babits, vagy a jóbarát, Tóth Árpád –, a nemzedékváltás aktivista, vitalista jelszavai szülte megtévesztő látszatai ellenére. Az élet pusztá anyaga a számára: a meggyülő szemüveg, az egérfogóba szorult kis áldozat, a világítóudvarban vergődő veréb, Lóci, a hajnali rigók. Csak hogy ő már aktivista módon kísérletező is, nem csupán megfigyelő, mint az előző, az impresszionista nemzedék. S tudja, hogy a kísérlet csak úgy ér valamit, ha a maga személyét sem hagyja ki belőle. Azokhoz az orvosprofesszorokhoz hasonlít, akik az új szérumot magukon próbálják ki. Nem csoda, ha lázasan fogta kezébe rövid kis íróját s görcsösen rötta vele a 120 szonettet, hogy összegezzék bennük azt a kísérletet, amelynek minden eddigi eredményének próbájául kellett szolgálnia. Viviszekció, amelyben maga kétszeresen is érdekelt s izgatottan várja az eredményét.

Épp mert a feljegyzések közben rá kellett jönnie, hogy itt – s talán először – mégse kísérletről, azaz írói anyagról van szó – („Vissza kéne vonnom a verseimet”). – A *huszonhatodik év*-ben először töri át Szabó Lőrinc a líra, az irodalmi költészet, intellektualista korlátait. A harag, felháborodás, a szenvedély eddig remekül beilleszkedett mint hajtőerő a sima szakszerkezetek motorjába. Most a szonett, a legszilárdabb,

legintellektualistább forma sem képes gátjai közé béklyózni, a vívódás, az indulat átör rajta – sőt mintha csupán erőmű duzzasztógátjaiként szolgálnának formai megkötöttségei.

S még különösebb, hogy ily módon jut el lírája a már nem is beethoveni, de mozarti, matematikai, tárgyiassághoz: a világ másként, megbékélt harmóniák tökéletességként, objektíven tükröző rezdületlen mélység tükrében jelenik meg végül is a számára. – De ehhez A *huszonhatodik év* katharizálás keresztül juthatott csupán el.

II.

A tetemrehívásnak, a halott kedves idézésének célja itt csakugyan az, hogy felfakadjon és kitisztuljon a seb. S ez esetben nem a halotté, hanem az élőé. Ez a halottisiratás nem egyszerűen gyász, hanem kathartikus megvallása mindannak, amitől élő és holt visszanyerheti nyugalma. Valamit be kellett fejezni, ezt a huszonöt évet, amit a búcsú nélküli távozás nemhogy lezárt volna, hanem egyszerre kérdésessé tett. Meg kellett rá felelni a felidézett szellem tanúságával. Vissza kellett menni a „bűnben fogant” élmény kezdetéig. A *Semmiért egészen* hősnője ugyanis annak idején nyugodt védő családi otthont, szerető férjet, – „akit egykor gyerekszíveddel nálam is jobban szeretél” – hagyott ott azért a szenvedélyért, amelyben újjászületett. „Viseld szégyened, mint egy glóriát” súgtam álomban „s fény hull majd reád, csillagoké!”... „Ébredtünk, várt az élet: tűnt hit neked! mámor, menekülések, betegség soka, nyomor s árvaság.” – S ugyanakkor – a *Te meg a világ* kötet (1926–1932) tanúsága szerint a költő számára ha kiéleződik is a magány nietzschei és stirneri világképe (*Egyetlenegy vagy*, (1930) – *Ne magamat?* (1931). – *Az Egy álmai* (1931)) – de ugyanakkor, sőt már előzőleg közvetlenül akkor, mikor Korzátí Erzsébet kénytelen elhagyni otthonát, férjét, – az *Új lakásban* (1927) a fészekrakás, a szenvedéllyel leszámolás, a józan tisztaság vágya:

– Bár gyalulnám le én is lelkeket
és söpörnék ki ami összegyűlt,
belőle minden szemetet.

Milyen üresek még itt a falak,
s milyen tiszták! mint gyerekek
lakatlan lelke...

Máris az neki, „mi bogárnak a páncél s ostromolt katonának a fedezék: sánc és fedezék, be védetlen voltam eddig, fázó és meztelen s be jó lesz most, csupaszság évei után e szép, friss falakat új ruhaként magamra öltetni...!” – Fészek-építés s ugyanakkor a szeretett lényhez: a *Szeretlek, szeretlek, szeretlek* vallomása (1928) – s a *Melletted-e* (1928)

akármennyi a kín s az undor
akármilyen nagy,
mind-mind elmúlik csendesen,
ha te velem vagy.

A küzdés piszkát nem birom
s te vagy a béke,
háborúból kivezatsz:
szeretlek érte.

Tehát két otthon. Az egyik a társadalmi emberé és a családapáé; a védő, őriző, s bölcs mértéktartásra tanító, nevelő. A másik a megalkuvás nélküli költőé: a lélek belső békéjének fellelvára. Kívül a világon, távol a világtól. Nem azé, aki majd önróniával

megköti a *Különbéké*-t, az „egyre jobban sajnálom a gyerekeket” melankolikus kiábrándultsága jegyében! Hanem azé, aki elvégzi ennek a *kettős élménynek a szintézisét*, kiépíti azt a világnézeti hátteret, amelynek jegyében az elviselehető lesz. A *Te meg a világ* kötet (1932) vall arról, hogy az élmény első éveit után hogyan keményedik meg Szabó Lőrinc – ha Sartre híres regényének szavaival akarunk élni, miből jön rá, hogy „elérkezett a férfikorba”. – Az *egyén és a társadalom*, a *férfi és a nő*, az *anyag és a lélek*, a *test és a tudat*, az *élet és a halál* kérdésében megteremt a végső megfogalmazást, epigrammatikus, csiszolt, kemény, egységes lendületű formákban, amelyek magukon viselik annak a jegyét, hogy élményeken próbált, leszűrt, szentenciózussá érett, végleges igazságokat hirdet ki. S már ebben a kötetben jelentkezik annak a *tárgyi* lírának is a hangja (*Hajnali rigók*, *Erdei patak*, *Mosztári tücsök*), amely azután a *Különbéke* (1936) kötetében véglegesen uralkodóvá válik. Amit a *Kalibán* (1923), *A Sátán műremekei* (1926) a korproblémákra reagáló forrongó fiatal költő kaotikus hangján fölvetett, a tragikus kényszerűség egyéni élményében kikristályosodik, megfogalmazódik. A férfi Szabó Lőrinc apodiktikus hangon páratlan keménységgel és világossággal, nem szabadversben, de a kötött forma szakadatlan és töretlen lendületében hirdeti meg:

Nem ami vagy s ami lehetnél,
hanem ha még, mint isteni
főlölség maradt valami
benned, mialatt tönkrementél:

akkor kezdődhet csak a többi,
akkor kezdődsz csak te magad,
mikor már minden mozdulat
és vágy és tett emberfölötti.

(*Célok és hasznok között*, 1931)

Mindmegannyi vers, szak és sor márványba kívánczozó kemény keserű bölcsesség. S ilyen az egész kötet, az a fagy és hidegség, amely éget:

Nagy a világ s láttuk elégszer:
szépség s igazság ritka vágy,
győz a tömeg s a butaság,
ahogy a tömegben a kényszer.

Ennek a világnak megvan a maga tiszta, világos törvényszerűsége, az emberi lét alapvető feltételeit illetően. A friss nagy élmény hősnője nemhogy fellazította, felolvasztotta volna, hanem mint az amorf folyadékba hullott „szép lepke” megrázkódtatással segített megindítani a kristályosodásnak azt a folyamatát, amely bizony börtönében megdermesztve örök rabságra ítélte: s ha meg is őrizte azután formáit, megállította azok életét. Huszonöt évig szerető! Csak szerető! Miként mindjárt maguk *A huszonhatodik év* nyitányának első sorai vallják:

„Önzésem szeretet.” – vádolom magam,
s lájva nézek zaklatott tudatomba.
(Te is mondtad!) ... No és ha annyi volna?
Ha önzés volna húsz év untalan
újuló szükséglete: csakugyan
gyengülne tőle lelked hite arra,
ami legfőbb öröme és jutalma,
hogy a gyönyörben biztos társa van?

A *Semmiért egészen* hősnőjének beteljesedett sorsa evokálja, előhívja most a Szabó Lőrinc-i világkép egész koordináta rendszerét:

Gondolatom tükrét csiszolta ki
halálod? A szívét?

A költő maga is rádöbben, hogy ez a csak szerelmi létezésre izoláltság, egyfajta kényszerű létezésforma, hordta magában a tragikumot, tehát az, ami a létjogosultságát adta, a lényege.

Talán gyors bukás lett volna veled
élnem: s most mégis ez a legnagyobb
fájdalmam, a mulasztás: az, ahogy
lemondó büszkeséged szenvedett
s ahogy titkolta!

hiányzott csókunkból a köznapok
üdve-terhe, a próbált szeretet
közele, rend, biztonság: ami nagy volt,
az a szüntelen újuló kaland volt.

A Szabó Lőrinc-i dialektika – amely a végső paradoxon jegyében látja és oxymoronokban fejezi ki a világot – mindezekért az egyféle sors kényszerét, az emberi lét egyedi megformáltságát okolja:

be származás az élet, be irigy,
hogy egyféle csak és hogy oly rövid.

A „kísérletezőnek” csak egy élet áll rendelkezésére. Ezzel számolni kell. Ez az egy-szerűség nem tűri a kísérleti jelleget. Ami pedig ime öntudatlanul fölkiért az ilyen jelleg ellen eleve tiltakozó összegezésben is. Hogy *A huszonhatodik év*-ben gyászolt hősnő és a riadtan, tétova tudatában kapkodó költő alakját, sorsát s a kettőjük viszonyát tisztán lássuk, szembe kell nézni azzal a világképpel, amelynek rendszerében annak idején mindez lejátszódott, amely magába zárta mindkettőjüket s ami a *Te meg a világ* kötetben fogalmazódik meg kérlelhetetlen egyértelműséggel, többek között éppen a kötet egyik reprezentatív versében, a *Semmiért egészen* remekében.

III.

A *Semmiért egészen* világa a tündöklő értelem jeges pokla, oly fagy, amelyik süt, olyan értelem világa, amely mindent átvilágít, a röntgen, az anatómiai atlasz, a „belső végtelen” világa:

S láttad, a villamos és feszült idegekben
hogy futnak idegen parancsok szerteszét,
parancsok, melyeket, ha megkap, beleretten
hires nagy lelked, és érzed, hogy nem egyél

nem több akaratod, e dőlőfős hiú szolgál,
mint érzékeny lemez vagy néma óralap,
amelyről az erők birkózását szorongva
olvassa, míg lehet, a mérnök öntudat?

...
– be vad és érthetetlen
és új világ vagyunk, mikor egyszerre, mint
barlangi utazó, a belső végtelenben
parányi szellemünk riadtan széttekint!

(A belső végtelenben, 1929)

Majd egykor *A huszonhatodik év*-ben lakója is lesz ennek a belső végtelennek, Erzsébet, olyasvalaki, aki nem csupán néz, de kérdez, érez, számonkér, némán ítél. Igaz, hogy csak halála után. Kisértet költözik a test börtönébe:

*Agyam belseje lett egész világod,
mint rab csillagra figyelek rád:
gondolatom tükrös csövein át
kilátsz, szikra, s vissza magadba: ...*

Itt vagy, bennem, anyagtalan kísértet;

*itt vagy a két halántékom között –
s messzebb, mint fényvengerek mögött
a Véga s a Nagy Andromeda-Köd.*

A Szabó Lőrinc-világkép szerkezeti összegezésében sem változik. Emlékeztünk a *Két sárga láng-ra* (1931), amely „ha lámpám lecsavartam ... még ott remeg múlt emlékül az agyamban ... s egyszer csak észrevétlenül eltűnnek ... Hol vagytok, fénylő vándorok, tükrös mélyemben merre jártok? Biztos, hogy majd visszataláltok? ... Semmi. – Vagy mégis? – itt – De nem, utoljára nem erre jártam! Valami történt közben! Álltam – s két láng – és semmi értelem! Vagy visszabújtatok halódva, mint mécses lángja a kanócba, s ez a halál?” – *A huszonhatodik év* világa fölépítésének technikája ez, de ott a pszichotechnikai játék, a kísérleti megfigyelés, elvesztve ilyen jellegű szörnyű értelemmel telítődik meg. A Szabó Lőrinc-i világkép-immanencia nem oldódik föl, de a *belső végtelen maga mégis más jelentést kap*: mechanizmusában, a szabadság, a felelősség, a magány e szükségképi sivatagában a belső monológ kiszámíthatatlan párbeszéddé válik. Ha valaha azt hirdette:

*Agyamban, lent, mint egy teremben,
száll a szó s visszajön megint;
és másképp, mint sorsom szerint,
még pusztulnom is lehetetlen.
(1930)*

*gépész vagyok, aki saját
szerkezetének börtönében
vakon tesz-vesz és a sötétben
egyszer csak elrontja magát.*

s ha ugyanakkor azt kívánta attól, akivel gyönyörben egyesült, hogy az is sorsának „alkatrésze” legyen, most ez az „alkatrész”, épp a halál után, a halál révén kezd önálló életet: „Szóltál? – Nem. – De hisz most is szólsz! – Szívedben sírdogálok. – Ott vagy hát?” Ez már nem a *Te meg a világ*, *Az Egy álmai* – az *Egyetlenegy vagy stirneri világ* képe. – Szabó Lőrinc ugyanis a *Te meg a világ* több versében konszenzáisan, együtt-érzőn, sőt változtatás nélkül, lendületes versekbe foglalja a *Der Einzige und sein Eigentum* filozófiáját. Úgy hogy az azidőbeli Szabó Lőrinc valóságos magyar Stirner. A legjobbkor talált rá: a társadalom-parancsolta otthon és a titkos belső magányra ítelt szerelem poláris ellentétei nem bontják szét, hanem ellenállását magasfeszültségűvé fokozzák. Enyhül magányossága azon az áron, hogy rabtársává tett valakit? Az úgy látszik, nem tudja kiszabadítani, csupán felköltöztetik hozzá toronybörtönébe, anélkül hogy zavarná:

– Számkivetett vagy,
de úr, ne felejtse el:
Kívüled semmi sincsen:
egyetlenegy vagy
egyetlenegyszer
s oly árva, mint az isten.

– írja 1930-ban, tehát a nagy szerelmi krízis lezajlása után is. Nem annyira a szerelmi élmény, mint annak fellobbanásában megmutatkozó kényszerítő erők munkálják ilyen-
né a helyzetét a világban:

*Ketten vagyunk, én és a világ,
ketrecben a rab,
mint neki ő, magamnak én
vagyok a fontosabb.*

*A tömeggel alkudni ha kell,
az igaz mint hamu porlik el;
a mi hazánk az Egy, amely
nem osztozik:
álmodjuk hát, ha még lehet,
az Egynek álmait.*

(1931)

Szabó Lőrinc világképe olyan racionalista világkép, amelyben a test bölcsessége mégis magasabbrendű az észnél; ez bizonyos mértékig Nietzsche-örökség még, a *Te meg a világ* azonban mégis a Nietzsche nyomán felszínre vetődő régebbi (1845), de modernebb s alkatának is megfelelőbb, száraz logikájú Stirner ideális anarchizmusát tükrözi. Az Erzsébet-élményben megélt önárulás furcsa módon az *Én*, de magába zárkózó *én*, kizárólagos jogának hirdetésében árulja el magát: így e pólusok között kristályosodik a formáknak ez a hidegen csillogó gépvilága, amelynek érzékeltetője a klasszikussá higgadt Szabó Lőrinc vers.

Két vigasztaló marad, az egyik a *belső végtelen*, amely fölött az értelem visszaverődő fénye pásztáz, maga ez a pásztázás, tükrözés:

*számodra végül – az egész
világból semmi sem maradt, csak
tükröszínjátéka agyadnak,
mely hallgat és befele néz:*

(1931)

A másik a *tárgyi világba* való feledkezés:

*aludt ki ideáljaid,
mint gyermekkori mámort.*

*És ébredj! Csak vigye hazug
aranyait az álom;
ha túlvilág kell, leld meg ott:
belül a koponyádon!*

IV.

A kozmogonikus Eros férfivá érett költőjének nem sikerülhetett a nő-vel feloldani ezt a magányt, az Egy autista magányát. A *Szeretlek, szeretlek, szeretlek* (1927) s a *Melletted* (1927) kétségtelenül Erzsébet ihlette szerelmi vallomások – bár mindkettő

„udvarló vers”, mégis az utóbbiban a puszta vágy szaván túl a lelki társ megtalálása: „akármennyi a kín s az undor akármilyen nagy, mind-mind elmúlik csendesen, ha te velem vagy . . . te vagy a béke”. – De közvetlen ezután egymás után jelentkeznek azok az elemzések, amelyek a két, egymást kiegészítő merev férfi-álláspontot megindokolják: a *Semmiért egészen-t* (1931) – *A homlokodtól fölfele-t* (1931). Az ezeket előkészítő elemzések közül Szabó Lőrinc álláspontjának indokolására kiemelkedően jellemzők az *Egy asszony beszél* (1928), – s a *Nők* (1930). S a kettő közül is az első, az *Egy asszony beszél* a jelentősebb, mindenképpen páratlan jelentőségű és élességű megvilágítása a tárgynak, nem csupán szempontunkból, hanem általános szempontból, világ-irodalmi viszonylatban is. A nő szempontjából elemzi, a nő szájába adja a férfi és a női létezés mód különbségét s belőle eredezteti a két nem viszonyának tragikus reménytelenségét. – A második, a *Nők*, a későbbi, az összefoglaló versekhez időben közelebb álló, lágyabb, szubjektív s a férfinak a nőhöz való viszonyát csupán az érzékiség és a női vigasz szempontjából vizsgálja.

Az *Egy asszony beszél* I–II. két azonos alcímű részben vizsgálja a *férfi* és a *nő* alapkattát, mindkettőt a nő szemén keresztül, a nő szavaival. A jóformán szó szerint azonos két alcím: *Neki az élet a szerelem* és a *Nekem az élet a szerelem* csupán a mondat-hangsúly által nyer különböző, egymással teljesen ellentétes jelentést, amint az a költemények szövegéből kiderül. A *Neki az élet a szerelem*-ben az *élet-ről* állítja, hogy a férfi számára az a szerelem. – Míg a nő álláspontját kifejtő *Nekem az élet a szerelem*-ben az az állítás foglaltatik, hogy a nőnek a *szerelem* az élet, abban merül ki az élete. – Tehát egyszerűen az alany és az állítmány cseréje, amit előszóban a hangsúly éreztethet. A költemények szövegéből ez a jelentés világosan kiderül, arról szólnak: „De neki az élet a szerelem . . . Neki minden kell, s oly nagy a világ, érdekli ezer dolog, engem csak úgy érez, ahogy a szive dobog.” S ebből a két nem számára különböző jog s a büntudat különböző mértéke következik: a *férfi* és *női* principium bibliai vagy még ősi bibliai felfogása, a kettő mint a *pozitívum* és a *negatívum* két világelve; a férfit így érzékeli pozitívumként a nő:

Valamit keres, én őt keresem.

Mint a zene

testtelen, bűvös bujaság

előttem a szelleme,

tud tisztán bűnözni, míg én

tisztán is vétkezem ellene,

A *Nők*-ben még élesebben állítja szembe a két principiumot mint a *szellem* és a *test* képviselőjét; most már férfi szempontból:

hogy birsz (az Anyákon kívül)

a nőkre gondolni, e csacska

gyerekes és élősdű fajra,

Mikor:

látod, hogy mindent férfi-kéz

épített, férfiész s verejték

valami hősi akarát

esztelen kényszere alatt

kalapálva célt és szerencsét

De viszont mikor

a végső teledést keressük,

ludjuk-e nélkülözni testük

irgalmas kábítószert.

V.

Ez a szemléletmód teljesen megrendülten fordított előjelet kapott *A huszonhatodik év*-ben, Erzsébet gesztusával, a *nem-lét* keserű és magyarázkodás nélküli vállalásával, azzal, hogy némán csak keresztülhúzott minden *volt-at*, egy szó szemrehányás nélkül áthárította a felelősséget mindenért arra, aki túlélt mindent. Szellemmé, lélekké vált, megszüntette hús-vér valóságát, amit mint női lény lényegét, olyan kétségbeesetten kísérel meg felidézni a költő. Egy mindenkori létében kétséssé vált, eljátszott valóság néz most reá a *nemlét* változatlan, üveges tekintetével. Nincs módjában beváltani az ígéretet, hogy „s én majd elvégzem magamban, hogy zsarnokságom megbocsásd.” Valaki nem tartott számat immár erre. A költő a 120 szonettben ezt az utolsó sort teljesíti, amire az egész *Semmiért egészen* épül s nélküle szívtelen kegyetlenséggé torzulna az. Ennek érdekében revideálódik a *férfi-nő*-viszony Szabó Lőrinc „lírai rekvium”-jében. Megjelenik újra Korzáti Erzsébet húsz esztendő után a világnézet prizmában, aminek foglya volt ugyan, de amelynek fénytükréből az első évek után meglehetősen kihullott. Most pedig pusztán csak az, – aminek lennie kellett volna: „Ámi vagy, mind az agyam tükörjátéka már, emlék és álom, az hoz-visz, halál s élet közt, köztünk, egyetlen futár; azt súgja ma, hosszú búcsúd mit érzett; amit azóta én: a vereséget. A tiedet! . . . S mondd velem: az enyémet.” Ő lesz ennek a tragédiának a főhőse, amelynek főszereplőjeül mindaddig a költő érezhette magát. – Még a *Tücsökzené*-ben a költő áll a középpontban – Erzsébetet még csak mellékszerep sem illeti meg: epizodista, akinek csupán futó emlékezés jut. Pedig a *Tücsökzene* alig négy évvel *A huszonhatodik év* előtt íródott: *A neved*, a kötet annyira reáilló szerelmi himnusza: „Kiáltani szeretném s nem lehet, még sügni se szabad a nevedet, még gondolni se – jaj elárulom, pedig belül csak azt visszhangozom.” – nem az övele akkor már két évtizedé fönnálló titkos viszonyra vonatkozik. A név, amit kiejteni nem lehet, egy előkelő hölgyé s társadalmi illem az, ami tiltja, hogy még csak gondolhasson is erre. – Ha megteveszthetően hathat is, hogy a szintén ugyanaz mint a korábbi élményre utaló *Tihany* és a *Sárga liliom* c. versekben. – A közvetlenül *A neved* előtt álló 308–315. vers viszont szinte konkrétan vázolja a *Tihany*-ban és a *Sárga liliom*-ban felidézett élménynél (1922–26) jóval későbbi, 1938 utáni, élmény keletkezését, kibontakozását. Az őket megelőző 307. vers azt a címet viseli – a félreértések elkerülésére –: 1938 – s ezután következik a *Nem és igen* – *Nem igaz!* – *Feleljen?* – *Emlékszel?* *Mire?* – *Utaztunk* – *Egymás burkai*. – Ezek után jön *A neved*, amely *nem* Erzsébetre vonatkozik, hanem *másvalakire*, amint a költő szükségesnek látta épp a félreértések elkerülése szempontjából előszóval közölni, utalva az előző versekben foglaltak konkrét élménytartalmára. – Annak szól ez a vallomás, aki a *Tücsökzene* megírásának borús napjait megaranyozta a távolból is kitüntetett, emlékező figyelmével. A *Tücsökzené*-ben ez a büszke emlék az uralkodó szerelmi élmény, ő „van jelen”. Aránytalanul sok hely jut a számára, több versen át húzódik részletező elbeszélése. S a költő azt sem tudja megállni, hogy a jelzett versek egyikében burkolt célzással ne utaljon a személyre. De ha magukban az önéletrajzi vallomásrészletekben lényegesen kevesebb helyet szorít ki magának *A huszonhatodik év* jövődőlő hősnője, viszont *tőle* búcsúzik a költő a *Tücsökzene* első kiadása utolsó versében, az egykori nagy élmény színterén, a *Földvár–Tihany* varázslatos pólusai között feszülő mágikus térben égnék, viznek, hegynek. – Ha az egykori élményt jelző 252. vers, a *Tihany* ezekben a sorokban csendült ki:

Sírsz? S ne tudnád miért?

Nézd: sellő uszik a könnyeidért!

Hogy csókolsz! Vége? Vagy talán szeretsz.

Még a boldogság is rettenetes.

A *Tücsökzene* első befejezése – a *Búcsú* (350.) s a . . . *kilátón* . . . (351.) – így korrespondál erre:

– Indulsz? Este lett
és mert egykor nagyon szerettelek,
kiviszlek még egyszer a Balaton
felé, a kilátóra. Arcodon
a szél csókja: én vagyok! Nagy, kerek
hold száll a csorba Badacsony felett
s vízi lénycsikja majdnem ideér.
Hallod, hogy cirpel a szentséges éj.

Itt az akkor *túlélőnek* hiit Erzsébettől vesz búcsút. Szabó Lőrinc tárgyi lírájának ke-
miény bazalt formái közül megindító lágysággal és tisztasággal tör napfényre ezekben
a búcsúsorokban a szubjektív közvetlen líraiság mélyről jövő kristálypatakja.

VI.

Ehhez hasonló dalszerű közvetlenséggel, a magaelengedés bensőséges hangjával a
Te meg a világ egyik szép halálversében találkozunk csupán, *A semmittevő halál*-
ban.

Egyik legszebb, legszomorúbb s egyben legvigasztalóbb bölcsődal, mit valaha költő az
elmúlásról énekelt. Itt Szabó Lőrinc nagy eszményképe, a *Vándor esti dalá*-nak szer-
zője közelébe ér, s az *Őszikék* írójának rezignált nyugalma árad ezekből az érett ter-
mészetességű sorokból:

*A semmittevő halál
s a halál semmittevése,
mint barát és béke vár,
jó barát és puha béke;
meg se moccan míg befektet
mozdulatlan bölcséjébe
a semmittevő halál
s a halál semmittevése.*
(1931)

Most ezt a „megnyugtató”, mindent elintéző halál-arcot változtatta rettenetessé – egy-
idejűleg nézve kívülről-belülről – a más arcán, a legélőbb, legkedvesebb arcon való
megjelenése. Az elmúlás problémájával hányszor nézett szembe a maga természet-
tudományos keménységével, hányszor tárgyalta a tárgyi líra hangján, a retteneten
a naturalizmus kíméletlenségével akarva fölülkerekedni. – *A Bajram ünnepén* („min-
den halál fulladásos halál”) – az *Egy egér halálára* (1931) – dermesztő fényével:
„... nem is volt sehol, csak mint egy emlék emléke, ize, álmok maradéka, mely szét-
oszol a friss reggelbe, vagy mint a gondolat, amely rég elmúlt, de valahogy az agy
szöveiteiben hagyta illatát: úgy élt csak ő... – Jaj, sirtam föl e halott lélekért – mily
kinok verték milyen rémület ezt a félenk, ideges életet, mikor megtudta, hogy már
nincs menekvés!” – Mennyire rokona ez annak az érzésnek, amelyből a 120 szonett
önmarcangoló részvéte sarjad. De milyen mértékben különbözik tőle; ha lényegében
azonos kvalitások is, ellenkező az előjelük. Az a megrendülés, amely fölött itt az objek-
tivitás a tárgyi líra fegyelmeivel úrrá lesz, azokban teljesen leveri a lábáról, kifordítja
önmagából. Hová lesz ez a félelmetes, keserű ironia és önironia: „többet szenvedett,
mint amennyit én valaha fogok! – mondtam s könnyedén megfogva sirját, egy tollal
bentültem a drótkoporsó feltárt ajtaján, aztán unalomból és szánalomból kipiszkaltam
és magas ablakomból lefújtam a törekeny szemetet az első emeleti háztetőre...” Az-
után a kegyetlen képre ráborul a kozmosz minden elmúlást megdicsőítő kristály-
burája: „Lelke az örök ég vándora lett, legyen itt lent napfény a temetője”. – A saját
halála is mindenkor így jelenik meg: fiziológiai tény, a közönyös kozmosz jeges fé-
nyével beragyogva. A halál nagy magyar költőinek, Vajdának, Adynak vagy akár

Kosztolányinak a metafizikai borzadályát távol tartja a szívtől, elfogadja Dsuang
Dszi csontjainak vigasztát: arra a kérdésre: „Mester... akarsz-e élni?” – együtt vála-
szol vele:

Meghaltam és most pihenek

*szellem vagyok: már nem leszek fehérebb,
piszkolj és nem fog a piszok;
nem sietek, és szállok, mint a villám,
nem jöttem, mégis itt vagyok.*

De más Dsuang Dsziiben a sorsunkat idézni s más a magunkéval ezer élményben egy-
beforrott hús és vér, az eleven test bomlásában megélni az elmúlást, elevenen elte-
metkezni, úgy hogy ott ballagjon az ember a saját temetésén; s dermedten állni
egyedül a saját sirunknál, mikor már szétesz a gyászkiéret. Más megtorpanni a
nemlét küszöbén, mint a lét-be visszahívó idézésnek ellenállni. A *lírai rekviem* azon
a szomorú mezőn játszódik, amelyen *lét-nemlét* között az árnyak bolyongnak: a *Min-*
denütt és a *Sehol*, a *Mindig* és a *Soha*, a *Kint* és a *Bent*, a *Lélek* és a *Test* – a *Te* meg
a *Világ* – amit pedig egyszer már hűvös férfiüsszel rendbe tett, – bomlik föl újra a
fonákjára a határok kiélesedésével és egybemosódásával, a mindenkori Szabó Lőrinc-i
dialektikus világlátás az oxymoronok, a paradox ellentétek haláltáncává fokozódik.
A két világirodalmi előkép: a *Shakespeare-szonettek*, általa anyanyelvserű hűséggel
magyarul újraköltött világa, – benne az elmúlás és örökkévalóság, hűség és hűtlenség,
vád és önvád barokk képzuhatagja, – s az elmúlásnak az a misztikus világa, amelybe,
az alvilágba merészkedik *Rilke* az *Orpheus-szonettekben* – egészen más valóságstruk-
túrájuk. – A magyar költő lelkiismerete parancsára, olyan élmény evokáló hatására,
amelyben mindenek kétségessé válnak, néz szembe egy ekként immár változtatott elő-
jelű világképpel. Egy ellenkező előjellel jelentkező világ, előjeltől független értéke,
az emberi és költői létezés lehetősége forog itt kockán: *élet és mű*, sőt a kettő együtt,
az *életmű*. – A sorsszerű tragikus szituáció mint mindenkor, ez esetben is kielezi a
lenni vagy *nem lenni* kérdését. S mindez, ami ekként csupán most evokálódott, felszín
alatt lappangva megiratlan maradt volna, ha Erzsébet túléli a költőt. – S megiratlan
marad akkor is, ha nem így búcsú nélkül, váratlanul és önként távozik, hanem lassú
betegség után, természetes halállal. Csak mert a költő lelkiismerete szerint, végső so-
ron az általa támasztott szenvedély következményei sodorták, ha lassan-lassan is, olyan
helyzetbe, olyan zsákutcába, amelyből csak az élet árán menekülhetett, így vált prob-
lematikussá mindaz, ami addig a gyönyör, a megnyugtató boldogság, a bizalom – a
lét biztos értelme volt. Szabó Lőrinc *inmanens világába* betör a *transzcendencia* – a
megváltoztathatatlan és a *Nihil* transzcendenciája együttesen, *ebbe a minden izébe*
eleven, mozgó dialektikus dinamikus világba – a *dermesztő paradoxia*, „a visszahoz-
hatatlan”: „Egy nap? Ezer év? Ami közbejött áttörhetetlen. Még a tegnapi, – itt
vagy! és a különbség oly kicsi: szinte csak alszol. De közben örök dolgok kezdődtek:
tiltó küszöböd, min átléptél... azt semmi papi s cézári erők szét nem zúzhatják...”
A költő megéli az eleven lét megváltoztathatatlanba dermedését: „Sirodat zárják rám
a zárai...” Ezzel kell fizetnie az azonosulás annyiszor megélt élményéért. Azért, hogy
ez volt a kapcsolatuk és semmi más, társadalmi, gyakorlati kapcsolatuk nem volt.
Megkísérli mégis a régi, bevált módszerével ismeretelméleti problémává változtatni a
metafizikait: „Folyton új dolgok történnek, s te most már kívül vagy rajtuk. Borot-
válkozom, s eszembe jut: könny csordul arcomon és megállok: céljaim fele voltál és
fele szabad tetteimnek, oh bár több lettél volna!”... „A valóság, a jelen odavan! csak
tükröd örzi, tükröd én, a lélek, a tükör, melyből kirepültek a képek, bolond tükör, mely
azi hiszi, hogy életet!”

S a halott emléket is – épp úgy mint valaha az élő – hatalmába keríti a Szabó Lőrinc-i
világ paradoxiaja, *költői oxymoronjai*, amelyekben most lehet csak igazán tobzódnia,
ebben a szeme előtt visszajára forduló világban: „Mindenütt ott vagy, ahol valaha
tudtalak, láttalak, szerettelek... e sok Mindenütt, mindenütt Sehol... Mert sehol

se vagy, mindenütt kereslek..." – felbukkan szükségszerűen a tükrözés mint a távoli kép jelene: illúzióvalóság: – „fény-árnyak, tündérciterák villantják hangod, a szemed, a szád, csöndes játékait a képzeletnek: látlak s nem látlak, drága nevedet csengi csendülő szívembe szíved, de percenként újra elvesztelek..." A „Nem”, a tagadás világa ez: „Hogy: Nem! – mindig ebbe ütköznél: Nem! –” „Sehol – Soha a neve új hazádnak: ott vagy. Ott se vagy. Nem vagy: csak a fáradt képzelet kapkod a Semmibe utánad.”

A *Semmi* a Szabó Lőrinc-i költészet egyik alapkategóriája, most konkrét értelmet nyer, funkcionál, mint a matematikában a zéró és végtelen. – A *Nem-lét* annyiszor rettegve óhajtott, elképzelhetetlen birodalma, most ime *lakót* kapott: de küszöbén nem az ő lelke kerül az ítélet mérlegére, hanem e küszöbön kívül rekedt élő, a költő. – A hálás emlékezés himnuszába az önvád jajsza keveredik: „a meghitt perc, óh, abban volt részünk legkevesebb.” – „Igazabb, mint én, szívek szíve lettél, latortársadat, gyógyítva emeltél... Testünk keresztjén rég, mikor saját erényeink is kárörvendve néztek, felfeszített latrokat szent pribékek...”

VII.

Felvetődik a kérdés, hogy e „törvényen kívüli” világban, milyen törvénykönyv alapján történik az ítélkezés, a számonkérés? A *huszonhatodik év* hitele, varázsa, hogy *semmi* más törvény nem érvényesül benne, mint két lélek egyesülésének irratlan törvénye. S a kérdés végül az marad, megszegették-e ezt? Ezért rendeli a tetemrehívást a búcsú nélküli távozás ténye.

A *huszonhatodik év világa nem a gyászé, nem az emlékezésé, hanem mindezek fölött a moralista önvád-monológ*, minden egyéb tényező csak arra való, hogy ezt elfedje.

A mentségek közül nem maradhat el az, amit Szabó Lőrinc a kezdeti pogány földszellemet meghirdető első kötetéből, állandó visszatérő motívumként, világnézete, életfelfogása egyik sarkitételeként emlegetett mindig: „Nem illetem az európai rendbe, a vallhatóba, ösztöneimet törték hitek, szokások, kényszerek, melyek másoknak szentek: kételyekbe temetett – rég nem lelkiismeret; de gyöngeség s unt alku, az, hogy egyre alkalmazkodtam, beteggé gyötörve magamat és aki csak szeretett...” Az öngazoló önvádban odáig megy, magát kivonva a konvencionális keresztény erkölcsi normák kötelme alól, hogy a másik kettőt, a két nőt, a kedvest és a feleséget okolja, mint akiknek keresztény morálja akadályozta a helyzetnek belső törvény s lelkiismeret szerinti rendezését: „lett volna úgy, lett volna csak hatalmam, rendezni sorsunk, ahogy én akartam, éltünk volna törvényben és nyugodtan; de ti másképp mértétek le a végső parancsokat, keresztények, te és ő, közben éj lett s minden azt mondja: késő!” – A *huszonhatodik év* őszinteségének is megvan a maga határa, van bizonyos határ, amin túl ember nem képes szembenézni önmagával s talán épp a nyilvános gyónásban legkevésbé. A szívünk mélyén van mindig önmagunk számára mentség, még az önitélet végső iormájának tetsző öngyilkosság gesztusában is mindig több a dac, mint a megkövetés és meghajlás. Az öngyilkosság végső lázadás, döntés a szabadság mellett, az egyetlen szabad döntés, mint Dosztojevszkij a *Démonok*-ban megfogalmazta s az egzisztencialisták, nemcsak Sartre, de Camus is, hirdetik. Szabó Lőrinc költői sorsában az a lefegyverző, hogy az ő szívében a „lőtt seb”, az egymást követő trombózisok pátosztalan ítélete. Férfiként vétkezett és férfiként kíván bűnhődni: bevárta a halálos csapásokat, nem futamodott meg.

VIII.

Akármilyen különösnek hangzik, a moralista önvád költészetében is csak művészi síkon mehet végbe megváltás. A végső őszinteség hitelesítő belyegei a feltörő, magukkal ragadó művészi szépségek: ezek természetessége elhíthető ereje győzedelmeskedik az empirikus én önző korlátai felett, örvények, szakadékok, buktató csapdák fölé emel. A költő az, aki nem érheti be azzal a feloldozással, hogy egyszerűen megvallja, ki-

mondja azt, ami a lelkét nyomja. Ő csak a valóság új megformáltságában nyerhet annak a számára békét. Csak a maga által teremtetett új szépségben fogadhatja el újra azt a valóságot, aminek hitele megrendült a szívében. A művészi szép így soha nem lehet öncélú: „szép felszín csak nagy mélység fölött feszülhet”, mondja ki a modern esztétikai világkép egyik megalapozója, Nietzsche. Szabó Lőrinc sose tört öncélú szépségre: *Vaskorban élünk: Vas legyen a vers is...* Így öltötte magára az intellektualista költő fegyelmét, azt a fegyelmet, „amit nem tudnak csak sasok és katonák”. Az ő virága a számartövis, „torzonborz vértetében”, ez a „barátságtalan bús virág”.

De most mintha felszakadna a fegyelem magára öltött páncélja, az intellektualista költő józan hidegsége, vaslogikája – s mintha bebizonyosodnék megint a platói megállapítás, hogy a mámoros, az elragadtatott költők felülmúlják mindig a józanokat: szabadon feltörő tudatalatti mélységei önfeledten ontják az érzelm, a szenvedély, a vergődő szív sajátos logikájának bizarr szépségeit. Ha szerelmi lírájában tüntetően uralkodott mindenkor a Sexus, a nemiség, most végre átveszi uralmát az Eros. A *huszonhatodik év minden ízében platonista, amint a lényegelemzés jegyében kísérlet meg egy árny-nak elevenen ható jelentést kiharcolni*. Ha eddig Stirner, Herakleitos, Darwin, a bellum omnium contra omnes, a mindenki harca mindenki ellen, tette férfias zordságúvá Szabó Lőrinc költői világát s ennek megfelelően, kiméletlen, rideg a formákban is pörlyütésszerűen kattogó logika – most az ellentétek egysége, a coincidentia oppositorum, a logikátlan szépség összhangja veszi át az uralmat, amit valóban csak az érzelm magatartása képes élményként elfogadtatni. – Az ilyenek: „Vagy társ voltál egy örök tévedésre?... Tévedés? Szívem legszebb tévedése!” – „most csak lélekben tudunk keveredni s meztelenséged is csak képzeletnyi: nem bírod inged, a halált, levetni!” – „Puha voltál, jó meleg, kedvesem. S most zord, kemény vagy, végérvényesen!” – „Kétszáz nap. Mi vagy? És én mi? Kezdetek két külön útnak szét a semmibe.” – „Forró élet, így lettél hideg árny! Káprázatom, így teljes éjszakám!” Természetes, az érzelmek ellentétfeszültségeinek ez a világa bőséges lehetőséget ad az oxymoronok burjánzására s csak dicsérni lehet a már mindent tudó mester művészi ösztönét, hogy ezeknek befogadására és kiváltására az annyira kedvező szonett formát választotta a maga szakaszainak szétszóró (a b b a) majd újra összefogó (gyakran c c c) rimrendszereivel.

A moralista önvád, a lelki meghasonlás vagy magáralálás, azaz az érzelmek gátlástalan ömlésének kötetében, eljutott Szabó Lőrinc oda, amitől mindig legjobban idegenkedett, a *szép* versig, hogy a képek, gondolatok extatikus tékozlása megajándékozhassa a feledés mámorával – s a belőle fakadó szépség ragyogása igazolhassa mindazt, ami „jóvátehetetlen”. S a kathartikus gyónásból fakadó eredmények nem szorítkoznak erre a kötetre, hanem méginkább érződik hatásuk a párhuzamosan vagy utána keletkezett verseken, azokon, amiket a költő maga is *Valami szép* címen foglalt össze. A szenvedélynek e végső felviharzása után csodálatosan nyugodt ragyogás lesz úrrá Szabó Lőrinc költői világában. Nincs szükség a Wagner-zene mindent túlarsogó kürtszavára, parlándójára – elérkezik a költő a Mozart-harmóniák világába (*Mozart hallgatása közben*, 1956). – Egymás után jelennek meg részek a *huszonhatodik év*-ből, a gyónás így valóban nyilvánossá lesz, az engesztelő áldozat elnyeri hódolatjellegét. – Végre az egész megjelenik kötetben is, 1957 húsvétján. S a költő beteljesítvén az életművet, amelyben most már végleg egygyéforr élet és mű, maga is készül a távozásra, alig fél évvel éli túl a kötet megjelenését. Új befejező vers kerül a *Tücsökzene* készülő második kiadásának a végére. Az első kiadás Erzsébettől búcsúzó szubjektív, patetikus személyes hangnemű verse után: a *Holdtogyatkozás*. Pusztán tájrajz, a világ objektív, immanens szépsége, amely akkor is megmarad változatlanul ilyennek, ha nem látja, nem nézi senki, ha nem tartózkodunk benne: a természet nem embertelen, de ember nélküli, vagy emberen túli, szépsége:

Nyáreji tó. Jegenyék, álmodók.
Sugársokszögön körben ráng a pók.
Öreg ezüstben öreg topolyák,
ünnepele ma a megbívtolt világ.

A moralista költő *A huszonhatodik év*-en át elérkezett egy világba, amelyben kialszanak az oxymoronok, megszűnik az úr vonzása és borzadálya, a magával vitatkozó párbeszéd, az agy tükröző csöveinek képjátéka, a „pók rángása”:

*a Hold a szomszéd kertbe menekül
s ott játszik tovább ezüstcsöndű fény
a pók sokszögű tündérlemezén.*

Visszanyeri lihegő nosztalgiával hajszolt objektív valósággrangját a lét. Megszűnik a kettősség, nem akként, mint *Az Egy álmai*-ban, amelyben az Én erőszakosan akarta magába olvasztani a világot. A „megbékélt világ” megadja magát a „megbékélt költőnek”.

A moralista költőnek ki kellett vívnia magában a világ harmóniáját, hogy ránk hagy-hassa örökségül.

BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ

Kányádi Sándor lírája

Kányádi Sándor, romániai magyar költő, 1929-ben született Nagygalambfalván. Középiskolai tanulmányait Székelyudvarhelyen, az egyetemet Kolozsvárt végezte. Jelenleg is Kolozsváron él, a Napsugár c. gyermeklap szerkesztője. A múlt év őszén jelent meg negyedik verseskötete, a *Függőleges lovak* (Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest).

Kányádi megszólalása, s Kissé pályája is, erősen emlékeztet a Juhász Ferencére. 1955-ben megjelent első kötete, a *Virágzik a cseresznye*, ugyanazt a friss egyszerű, népi, petőfies hangot csendíti meg, mint a fiatal Juhász megnyilatkozásai. Ennek oka talán származásuk „földrajzi” – mindketten falun nőttek fel fizikai dolgozó szülők gyermekeként –, s indulásuk történelmi tájainak hasonlóságában keresendő, a költő vallomásából pedig tudjuk, hogy gyermekkorának legnagyobb olvasmányélménye Petőfi volt.

Az első kötet versei többnyire falusi helyzet- vagy életképeket jelenítenek meg, természetesen a mai életből vett képeket (*Vargyasi ősz, Kaszám élen, Ekék indulnak, Aratás*), a leírás vagy elbeszélés Petőfitől tanult módszereivel, s itt-ott még kissé sematikus szemlélettel. Már itt meglátszik azonban a költőnek ugyancsak Petőfire ütő nagy hangulatteremtő ereje (*Alkonyati elégia*).

S most, a negyedik kötet kilátójáról visszanezve is, nyugodtan állíthatjuk, hogy Kányádi a petőfies szemléletet, költői magatartást, sőt technikát (ha lehet itt e szót használni) máig is megtartotta, szinte ez alkotja költővoltának gerincét, törzsét, melyből bordái, ágai kinőttek, kilombosodtak, ami azt is jelenti, hogy az idők folyamán a költő világa külső és belső értelemben jelentősen tágult, gazdagodott, feldúsult, de lényegében nem változott. A témák köre szélesedett, a reflexiók mélyebbekké, sokrétűbbé váltak, a hurok, amelyeken megszólaltak, szaporodtak, zengésük teltebbé vált, finomodott, de a lélek, a tehetség, amely kifejeződik általuk, nem másult, ez ma is Petőfi lényegi tulajdonságaival rokon.

A Kányádi-vers alapja, kiindulása ugyanis ma is az élmény, a valóság, a szemlélet. A költő ezt bontja ki, s emeli ki belőle fokonként a hangulat s a gondolat elemeit, az utóbbit szinte csattanóra kiélezve (*Belvárosi udvar, Tövista, Háború, Harmat a csillagon*). De Petőfire emlékeztet a költő szenvedélyes közéleti érdeklődése, az étellel, az emberekkel való mélységes együttérzése, azonosulása, a nyelvi kifejezésnek a bonyolultság, többszólamúság mélyén is kitapintható népi eredete, egyszerűsége, szemléletessége, s a költői kifejezés szinte minden eszközének a népi költészet „leleményeivel” való összefüggése is.

Persze súlyos tévedés lenne arra gondolni, hogy itt utánzásról s – az első lépésektől eltekintve – tudatos követésről van szó. Nem, annál mélyebb dologról: azonos alkati sajátyságról, amelyet csak kifejlődni, megbátorodni segített a nagy költő példája s a népi környezet, a népköltészet világa, mely ma is ott áramlik Kányádi körül a maga élő valóságában és írott voltában egyaránt.

Ez a tehetség tekint szét, és érik, fejlődik, fűrtösödik a mi korunkban, a XX. sz. második felében, a szocializmus, az „atomkultúra”, az egzisztencializmus világában, tükrözve önmaga kibontakozását s a környezetet, amelyben felnő s él. Így válik Kányádi költészete a költő fellépése óta eltelt évek történelmévé.

A második kötet (*Harmat a csillagon*, 1964) versei többségükben jóformán a szocializmus, a szocialista élet nyújtotta új látni-, érezni- és meggondolnivalókat tárják elénk (*Poéma a szemközti házról, Költőzködés, A turulyás, Kulcs és kalapács*), a szocializmus életképeit, s mögöttük a költő által megélt vagy olvasmányaiából megismert történelmi hátteret, az eltűnt vagy bomladozó múltat (*Hajlik a búza, Filológia egy kalandja árnyékában*).

A szemlélet azonban egyre gazdagodik, mélyül s a témák köre Arany János kalapjától Jeszenyin sirjáig egyre szélesebben gyűrűzik. A *Régi balladák margójára* a Kőműves Kelemen és Manole mester sorsát idézve, a népek testvériségét példázza, s a költő szemében a Nagyöküllő is sorsokat átfogó jelképpé nő, akár a Duna Adynál vagy József Attilánál.

De legjelentősebb új hangként vagy új elemként azoknak a többnyire rövid, sóhajtsányi versikéknek a megjelenését érzem, melyek egy-egy természeti képet (*Ősz, Téli alkony*) vagy hangulatot, a költő s mindnyájunk húsába vágó gondolatot rögzítenek futamszerű könnyedséggel s olykor breugheli élességgel (*Nyárta, Vadludak*). Főleg az elmúlás, az élet, az ember mulandóságának gondja borong vagy vacog ezekben a versekben, s egy tépelődő szerelemé. Mintha az tükröződne bennük, hogy a költő most néz bele mélyebben a világba s önmagába, most kezdi meg az alászállást a limbusokba. Ahogy Dante mondta hajdanán: „Az emberélet útjának felén”...

Már ez a lépés is jelzi a költői hang összetettebbé válását, a hangulatok skálájának szélesbedését is (l. pl. a könnyed öniróniát villóztató *Arany János kalapját, s a Sárga kankalin* halottakat idéző méla szomorúságát). De kitapintható ez a gazdagodás abban is, hogy a versek soraiban József Attila (*Emlékezés*), Radnóti (*Őszi elégia*) vagy Tompa László (*Tűnődő csillag alatt*) egy-egy hangszínére ismerünk, s itt lépnek be észrevehető súllyal a szürrealizmus vonásai is. (*Téli alkony, Téli erdő, Kétszer kelt től*.)

A következő kötet címét, a *Kikapcsolódást* (1966) a költő néhány kritikusára félreértette, s ezért helytelenítette, mert nyilván nem fogták fel egész súlyával a hasonló című verset, s a körülötte sorakozó többi költeményt. A vers ugyanis a költő szenvedélyes közéleti érdeklődését idézi, némi öniróniával színezve. Írója szeretne néha kikapcsolódni, magába feledkezni, de ez legfeljebb csak pillanatokra sikerül, mert aztán annál súlyosabb ütésekkel ébreszti rá a valóság, hogy az idők és terek minden rezzenése az ő életében fut össze. „Minden, mi itt fájditva rezdül, / Rajtam fut át kasul, keresztül”... – írta Ady. S ez így van itt is. Kányádi költői világa e kötetre robbanásszerűen kitágul: időben és térben s „költőileg”. Már az előbbi könyvben volt egy verse, a *Zápor*, mely egy szakadó eső élményével együtt felidézi az élményhez kapcsolva egy hajdani záporban összedült istálló képét is. Jelen, múlt olvad össze a sorokban, mint a valóságban is a költő lelkében... Az új kötetben ez a prousti-joyce-i készség, képesség hatalmas, történelmi távlatokat, évezredek s tán-milliókat átfogó méretben jelentkezik, s a költő „ars poetica”-ját is megadja *Emlékezetem* c. versében:

EMLÉKEZETEM

*végtelemnek tűnő némafilmtékercse
mindannak, amit megéltem, álmodtam eddig, s amit
örökölttem a mítoszokig visszamenőleg,
még az ősködről is őrzök egy-két kockát.*

4699/55
Lálóhalár 1964. okl.

Kortársaink

BARÁNSZKY JOB LÁSZLO

SZABÓ LŐRINC

Együtt lüktettem a föld kerekén
mindennel, ami csak jött, ami csak
belém ütközött, tény és gondolat,
és tény visszaja és gondolaté.

örvendve, hogy bennem vitatkozik
magával a Mindenség...

csak csodálkoztam, mikor valaki
idézte ezt-azt, és hogy én neki
magam mondtam... Oh, Örök Párbeszéd,
mi vagy másnak? Nem-értett időredék.

(TücsökHzene - Hát: ami nem?)

I

Mikor Lőrinc áthozta hozzánk önéletrajzi lírai vallomása, a *TücsökHzene*, friss példányát 1947 májusában, bizonyos fáradt és boldog megelégedettséggel, mint az úszó, aki a hajótörés után mégiscsak partot ért, csendes halk hangon, amilyen akkor szokott megszólalni, ha szemérmesen valami bizalmas vallomást, ajándékozó ajánlatot tett, így szólt:

- Lackóm. Itt van. Áthoztam nektek. Most egy másik fűzött példányba kötéss be jó fehér írópapírt, erős kötésben, minden lap közé egyet. És én el fogok neked mondani mindent, ami az egyes versek megértéséhez szükséges. Pontosan, mindenről, mindenkiről, mindent, ami csak szükséges.

Egyébként a megszokott száraz tárgyas hangján beszélt. Nem hangsúlyozta egyáltalán, hogy felfogjam, micsoda ajándékot kínál: egy annyi örvénnel, titokkal, szenvedéllyel, harccal teli élet tényanyagát, s benne tulajdonképpen az egész kor kiméletlen őszinteségű keresztmetszetét, éspedig nem napló, hanem vallomás formájában.

- Átjössz hozzám, minden nap és én lediktálok neked mindent, amit csak tudok. S te lejegyzed.

Kissé furcsán érintett a vallomás. Ott állt előttem az élő. Akit úgy éreztem, sokkal jobban ismerek, semhogy bármire is kíváncsi lehetnék a személyét illetően. Akit a szételemzés mindenképpen csak meghamisítana, felbontana. Azzal szoktam ijesztgetni a tanítványaimat: Nem kutatok utánad. Sem a zsebeidben, sem a padodban. Nem vagyok kíváncsi semmire. Százszor többet tudok rólad, mint amennyit szeretnék. - Rendesen riadt, zavart nevetés volt a felelet. Mi lehet az, amit tud. Hátha tud valamit valóban, a sokféle senki szeme elé nem szánt restelni való hulladékból, ami minden élet bizalmas lomtárában ott hever. A lányok persze még furcsábban nevettek. A lányok hajlandók igen korán kacéran, kétértelműen érteni mindent. És jobban ismerik a pletyka jelentőségét, hatalmát.

Természetesen nem tudtam, nem akartam tudni senkiről semmi ilyen rejténi-valót. Végigjártam a tanári pályát anélkül, hogy valaki is megkísérelte volna, hogy följelentse nálam a társát, vagy pláne besigjon róla valamit. Úgy látszik, nem kellett hozzá mélyebb emberismeret, hogy mi lenne a vállalkozása következménye. Megszűnne számomra emberszámba menni. Talán egyetlen erkölcsi törvényem a személyiség tisztelése volt. S érdekes módon ezt valamiként megéreztek és soha meg sem kísérelték érinteni.

Inkább zavartan, mint örömmel fogadtam hát Lőrinc meghökkenítő ajánlatát, amivel baráti szívének végtelen háláját és határt nem ismerő, fenntartás nélküli bizalmát is ki akarta fejezni. Most, hogy el szeretném mondani, hogy milyennek láttam valóban közelről és belülről, nem dicsekvésként kezdem ezzel közlésemet, hanem mert az az érzésem, hogy ebben a gesztusban benne van ennek a nehéz természetű, zilált, alattomos szirtek csapdái között és viharokban annyi sebből vérző hajótöröttnék, „isten kedvelt szörnyetegének”, - mint Ady szavaival szoktam neki mondogatni s ő szemmeláthatóan szívből jövő mosolyával nyugtázta ezt a feloldozást jelentő ítéletet - az a vonása egyrészt, hogy a keresetlen emberséget, amit legnehezebb éveiben részemről tapasztalt, fejedelmi teljességgel óhajtott, mint mindenkor, viszonzni. Egy kalibáni indulatokkal terhelt természettel örökösen Prospero szeretett volna lenni. Ezért volt az eszményképe *Babits Mihály*, akinek arcképe - s egyedül az övé - ott állt a zsúfolt íróasztalon: Nincs senkim kívüled. - S most más természetű kapcsolatban megtalálni vélte azt a lehetőséget, hogy összefüggései bonyolultságában egy megfelelő tanú hitelesítésével mélyítse el a *TücsökHzene* mégiscsak szerves egységbe kívánczó mozaikját. Olyan tanúéban, akiről azt érzi, hogy meghamisítás nélkül úgy látja az árnyalatokat, amint azok az élet egységében kapják meg értelmüket. De elsősorban bizonyosan mégis ajándéknak szánta. Fejedelmi ajándéknak. Azért közölte az ajánlatát halk hangon.

S talán részben ezért nem tartottam illőnek, hogy elfogadjam. Van olyan ajándék, amit nem utasít el az ember. Csak éppen nem fogadja le, mert nem illő az ajándékozó nagylelkűségével visszaélni. De volt bizonyára más oka is, hogy egyre halogattam, hogy beköttessem a lapokat s megkezdjük a munkát: egyrészt feleslegesnek tartottam minden részletezést, amikor állandóan annyi bizalmas gesztusban megnyilatkozik számomra az élő, másrészt ösztönösen élt bennem annak a tudata, hogy előről nem lehet holt adatszerű részletekből összerakott képünk, az élmények emlékként színeződnek az új élmények örök előhívója alatt, s furcsa módon csak úgy igazak, ahogy a mindenkori élet jelenében megjelen-

nek. Ezért olyan semmitmondók számunkra a valódi naplók, önéletrajzi feljegyzések, az „eltűnt idő nyomában”, nyomán járni valóban csak az intuíciónak vezetett ihlettséggel lehet.

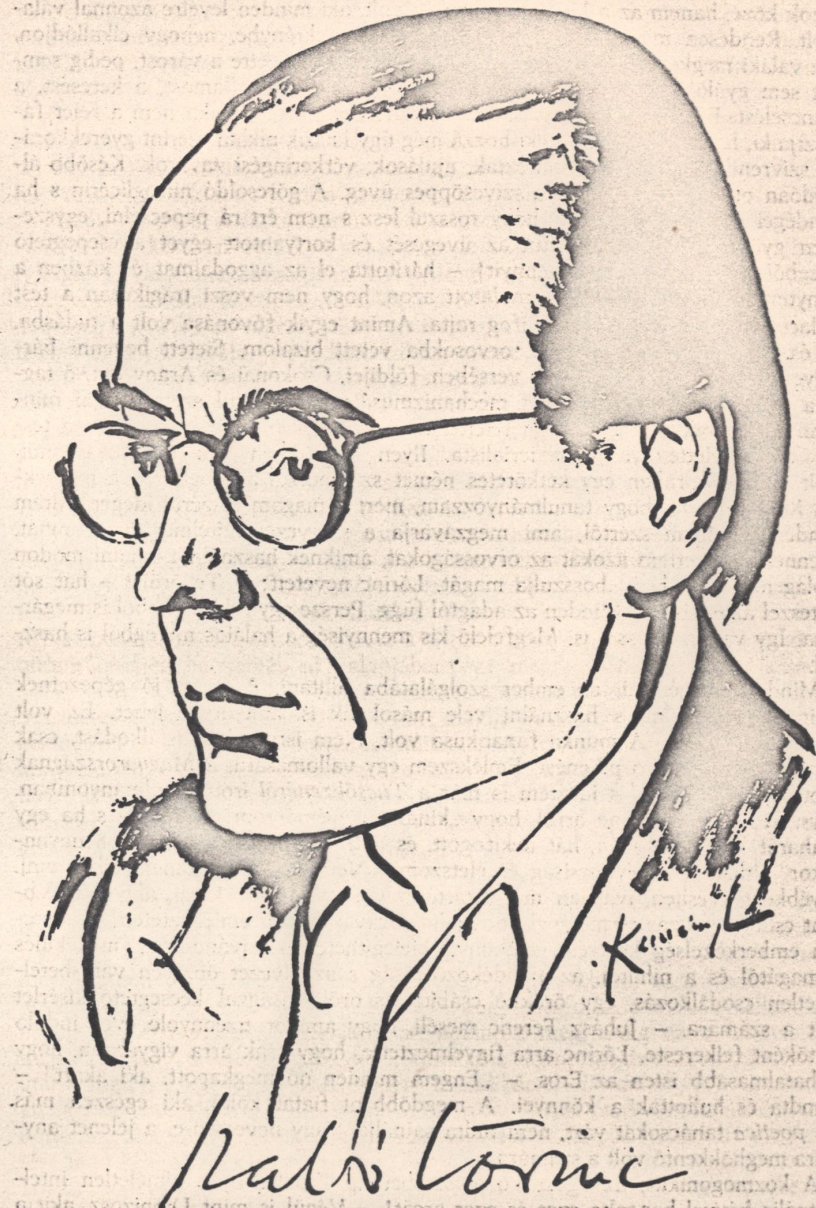
A lapok bekötetése végleg elmaradt. Volt pedig több példányom is, vettem vagy ötöt vagy tízet. De ezeket sorban elajándékoztam, azzal a lelkesedéssel, amit egy rendkívüli élmény parancsol, hogy másokat is részesítsünk benne. Lőrinc még vissza-visszatért az ajánlatára: – Mi lesz? Lusta vagy. – Tudatában volt, hogy mit szalasztok el. Bennem azonban leküzdhetetlen volt az az érzés, hogy reménytelen vállalkozás a személyiség és az életmű megközelítésének ez a formája. A legnagyobb őszinteségben is van valami a megmutakozásból s ezt a megismerés, a meglátás nem tűri.

Később elköltöztünk a közelükből, ritkább lett a találkozásunk. Egyre jobban takarékoskodnia kellett az idejével, erejével, jöttek a trombózisok. Végleg napirendre tért a dolog felett, Talán meg is értette a habozás okát. S nem bánta maga se, hogy nem lett az egészből semmi. De hogy nem nehezelt meg, változatlan maradt a bizalma, azt az mutatta, hogy épp betegsége idején hozzám mentette levelezésének legföltétlenebb kötegeit, mert állandóan tartott tőle, hogy így vagy úgy elkallódnak. Évekig őriztem őket, anélkül természetesen, hogy egyetlen egybe is belepillantottam volna. Pedig valószínűleg nem hogy nem érezte volna a bizalom megsértésének, hanem részben talán azért is adta, hogy módom legyen megismerni a tartalmukat. Amikor a körülmények úgy alakultak, hogy nem érezhettem őket magamnál biztonságban, visszavittem őket, anélkül, hogy addig belenéztem volna egybe is. Ez magam és mások számára is meggyőző, kézzelfogható magyarázat, hogy mi volt az oka, hogy elmaradt azoknak a bizalmas vallomásoknak a lejegyzése: egy élő ember személyiségét s még hozzá olyanét, aki rám bízta magát, meg kellett hogy akadályozzam abban, hogy kiszolgáltassa magát.

Talán kelletténél is hosszabban időztem ennél az epizódnál. De egyrészt mindennél jellemzőbbnek tartom, hogy milyen fokú bizalomra, hálára, szeretetre volt képes Lőrinc. Másrészt mindenesetre azért is, hogy annak amit írni fogok: meglegyen a hitele, súlya. Nem mozaikjaira szeretném bontani, hanem mert módom volt az egységbenlátásra, szeretnék utólagosan segítségére lenni abban, hogy férleértésektől mentesen érvényesüljön élete értelme a műben.

II

Természetesen minden bántó, sértő szépítgetéstől mentem. Mert két dolgot gyűlöltem mindennél jobban: a hazugságot és a hűtlenséget. Hogy tudott tombolni, ha észrevette, hogy meg akarják tévesztetni. S hányszor volt inkább durván tapintatlan, semhogy valakit megalázzon hazug áltatással. „Minden külső rossznál jobban érintett, lángostorod, a lelkiismeret...” – „Fő-hőhérom a lelkiismeret maradt, Ahogy a tengeribeteg, fordultam ki magamból, hacsak a szeme villant is...” „S az érzékenység volt a főbajom. Minden gondolat, minden fuvalom kivet magamból...” Ezzel a természettel alaposan ki volt szolgáltatva másoknak és önmagának. Mert nem arról volt szó, hogy valakinek ártani akart volna, hanem hogy nem tudott mindenkinek eleget tenni, becsülettel: Kalibánnak érezte magát, mert hiányzott neki Prospero varázspálcája. A gigászi munkateljesítménye, s a mindenkor nehéz kenyérkereső robotja mellett igyekezett minden hozzá-

forduló kívánságnak eleget tenni. Nem tartozott a leveleket föl sem bontó nagyságok közé, hanem az a kivételes nagyság volt, aki minden levélre azonnal válaszolt. Rendesen maga szerette bedobni a levélszekrénybe, nehogy elkallódjon. Ha valaki megkérte valamire, közbenjárásra, nyakába vette a várost, pedig semmit sem gyűlölt jobban, mint a gyaloglást, a lépcsőt, a villamost, a keresést, a kilincselést. Folyton emlegette Babits szavait: a szellemi munka nem a fejet fárasztja ki, hanem a lábat. S neki hozzá még úgy látszik alkata szerint gyerekkorától szívrendellenességei mutatkoztak, ájulások, vérkeringési zavarok. Később állandóan ott volt íróasztalán a szívcsöppes üveg. A görcsoldó nitroglicerinnel s ha vendégei voltak s ha érezte, hogy rosszul lesz s nem ért rá pepecselni, egyszerűen gyorsan, lopva kinyitotta az üvegcsét és kortyantott egyet a csepegtető üvegből. – Tudom, hogy mennyit! – háritotta el az aggodalmat és közben a csínytevés huncut vigyorával mulatott azon, hogy nem veszi tragikusan a test lealacsonyító komiszkodását, kifog rajta. Amint egyik fővonása volt a tudásba, az észbe, a technikuskba, az orvosokba vetett bizalom, Sietett bevenni bármilyen orvosságot. Mint annyi versében, földije, Csokonai és Arany óta, ő taglalta újra részletesebben a test mechanizmusát: kíméletlenül szembenézni mindennel s valamiképp úrrá lenni felette. Érdekes jó szerszámnak tekintette a testet, ez a felette gyanús materialista. Ilyen tekintetben nem restelt semmit. Volt a könyvtárában egy kétkötetes német szakmunka a drogokról, a mérgekről. Rámtukmálta, hogy tanulmányozzam, mert a magam részéről idegenkedtem mindenféle olyan szertől, ami megzavarja a szervezet rejtelmes összhangját. Ilyennek tekintettem azokat az orvosságokat, amiknek használata valami módon utólag meg kell, hogy bosszulja magát. Lőrinc nevetett: – Te örült! – hát sőt se teszel az ételbe? – Minden az adagtól függ. Persze egy fél kiló abból is megártana. Így van ez mással is. Megfelelő kis mennyiség a halálos méregből is használnál.

Mindent megérteni, az ember szolgálatába állítani. A testet jó gépezetnek tekinteni, használni, s használni vele másoknak is, amennyire lehet. Ez volt Lőrinc főtörvénye. A munka fanatikusa volt. Nem ismerte a lustálkodást, csak a szükséges gyógyító pihenést. Emlékszem egy vallomására, a *Magyarországnak* adott nyilatkozatából s idéztem is már a *Tücsökzenéről* írott tanulmányomban. Egyszerre beszélt benne arról, hogy „kincsem, gyémántom az idő” – s ha egy Szaharát kellett átvágnia, hát nekifogott, és a tíz körmével kikaparta. S ugyanakkor olthatatlan kíváncsiság és életszomj. Nem mohóság, hanem életszomj. Egyébként evésben, ivásban mértéktartóbb volt, mint egy kínai, akikre egyébként csontos magas termetével, mongolid arcával erősen emlékeztetett. A szerelem emberközelség keresése, mákony, kielégíthetetlen kíváncsiság, menekülés önmagától és a nihiltól, az ajándékozó jóság s az élvezet önzésén való betelhetetlen csodálkozás, egy örökké csábító és örök újsággal kecsegtető kísérlet volt a számára. – Juhász Ferenc meséli, hogy amikor tizennyolc éves induló költőként felkereste, Lőrinc arra figyelmeztette, hogy csak arra vigyázzon, hogy leghatalmasabb isten az Eros. – „Engem minden nő megkapott, aki akart” – mondta és hullottak a könnyei. A megdöbönt fiatal költő, aki egészen más *ars poetica* tanácsokat várt, nem tudta sajnálja, vagy nevéssen-e, a jelenet annyira meghökkentő volt a számára.

A kozmogonikus, az egész kozmoszt betöltő Eros! Milyen kíméletlen intellektuális hévvel boncolta ezer és ezer arcát! – Végül is mint Dionizosz, akit a vadkan szét tép, szaggatja ízekre magát *A huszonhatodik évben*. Hányszor

mondta: Jegyezd meg magadnak, egyetlen vallás, egyetlen szentség, szertartás van, a szerelem. Ebből lesz minden. Azokban a pillanatokban éljük át egyedül az extatikus üdvözlést. Ez az egyetlen szentség. Ezt keleten tudták. A hinduk, kínaiak. A görögök. A kereszténység aztán mindent tönkretett. Csupa naivság ahhoz, amit a keleti vallások tanítanak, tudnak.

Közben szinte lehetetlenül szemérmes volt. Soha bizalmas dolgokat férfimódon nem szellőztetett. Természetesen lehettek más korszakai is, az amelyikről úgy ír, hogy Babitsot megborzasztották „a torzonborz állat vágyai”. (Mellesleg: őrzött a fiókjában három szonettet, Babitsét, Tóth Árpádét és Komjáthy Aladárét, amelyek a fiatal Lőrinc férfiszépségét dicsérik. Egy ízben kihúzta a fiókot, már kezében voltak a szonettek, de aztán mégis jobbnak látta őket a fiókba elolvasatlanul visszatenni.) Általában egyáltalán nem szerette a frivol hangnemet, a léha, felszínes viccelődést a nőkkel, szerelemmel kapcsolatban. De ami még furcsább és végeredményben tragikusabb volt a számára: az Eros-valásnak ez a szószólója, papja kötelezőnek érezte magára az összes polgári konvenciókat és törvényeket. Úgy kell lezajlania az ösztönéletnek, hogy ne tegyen kárt az otthon, a család rendjében. Lőrinc, aki saját vallomása szerint a feleségéhez egyetlen verset sem írt, a legjobb, a leggondosabb férj volt. Ha kívánta is a takarékoskást, de a föld alól is gondoskodott róla, hogy a család életkeretei a megkívánt kifogástalan polgári szinten biztosítottak legyenek. Képtelen lett volna kiszakadni a családból, amelyhez az emberi szolidaritás íratlan törvényei s az otthon magas kultúrája kapcsolta elszakíthatatlan szálakkal. A takarékoság, az erkölcsi tisztaság, a rend s a szeretetteljes felelősség s a *hűség*... A *hűség*: *A huszonhatodik év* költője egyszerre akart hű maradni ahhoz, aki ifjú testének és gyöngéd szívének minden melegt fenntartás és ellenszolgáltatás nélkül odaajándékozta és csak neki s a feleséghez is, aki keményen őrizte az otthon rendjét, becsületét, aki alapjáiban véve megfelelt teljesen az alkatának, sőt csak ő felelt meg. Két imádott gyermekének okos és jó édesanyja volt, talpig becsületes ember. Megkísérelte többször, mindkét viszonylatban levonni a következményeket, a maga intellektuális radikalizmusával. De végül is kiderült, mint annyszor, hogy az élet az értelmi megértés számára paradox ellentmondásokat tartogat. Hogy Lőrinc maga kereste ezt az alkatának annyira megfelelő szituációt, vagy ez a helyzet fejlesztette alapvonássá költészetében a paradoxitát? Azt, hogy költeményei nem egyebek, mint a hajszolt értelem erőfeszítései, hogy okoskodással megfogja a valóságot. Bizonyos, hogy, mint mindig, a költő alkatának megfelelő helyzet fejleszti a teljesítmény végső határáig. S viszont az is, hogy rejtélyes módon megkeresi, megteremti az alkatának megfelelő szituációt. Az azonban bizonyos, hogy reprezentatív műve, a nagy összefoglaló, maga által is remekműnek érzett betetőző kötet, amelyben ebből a szituációból ez a forma születik – az értelem önmarcangoló küzdelme – hogy megfogja a valóság ellentmondásaiban megnyilatkozó Semmit. Nem halhatott meg, amíg ezt a kötetet meg nem írta. Úgy érezte, tartozik vele, reszketve várta megjelenését. Megérte és utána rögtön meghalt. Itt van előttem a dedikáció: *Baránszky-Jób Lacinak és Gizikének emlékéül 1957 húsvétján. Sz. Lőrinc*. Szinte csodálkozva nézem ezt a dátumot: hiszen az év októberében már halott volt. Én, aki mindjárt megszületése után kéziratban olvastam a verseket, úgy képzeltem, hogy a megjelenésük és Lőrinc eltávozása között sokkal hosszabb idő telt el. – Ebbe a kötetbe más dedikációt nem írhatok, – mondta röviden, simán; szükségesnek látszó mentegetődzsöl. – Az embert megcsalja az időérzéke, valóban nincs számunkra más,

mint élményidő. Az képzeltem, évek választják el a kötet megjelenését attól, amikor augusztusban Tihanyban megkérdezte, lehoztam-e velem. Sorról-sorra végig szeretne menni, hogy megmagyarázza. Utólag úgy érzem, hogy ez a búcsú engesztelő gesztusa akart lenni.

A kötet ugyanis elintézetlen úgy volt közöttünk. Lőrinc gyanakodott, amikor visszaadtam a kéziratot, hogy nem értem, nem kívánom közel engedni a szívemhez az anyagát. Először arra gyanakodott, hogy a Klárával való személyes kapcsolat, rokonszenv befolyásol, kispolgári előítélet. Aztán arra magyarázta, hogy ösztönösen elfordulok a valóság széditő örvényeitől: önző, kényelmes vagy. – Újra és újra visszatért rá. Büszkén mutatta nehezen hevülő íróársai, többek között a szerelmi ügyek megítélésében olyan kényes Veres Péter elragadtatott levelét. Világirodalmi remeknek tartotta, a Shakespeare-szonetteket felülmúló teljesítménynek. Ilyesmit egyik művéről sem mondott soha. Inkább gyanakodva tárgyilagos gyanakvással háritott el minden elismerést. Érezte a rangját, de nem kívánt egyáltalán hódolatot. S nevetségesnek tartott mindenféle rangsorolást. Általában bizonyos színvonalérzéken felül igen különböző véleményeket, rokonszenveket tartott lehetőknek. S ilyen vitákba, beszélgetésekbe soha nem bocsátkozott. – Tudta, vagy nem tudta, hogy irodalomfelfogásom szerint az ő költészete nem műfaji eszménykép: a művészet lényegének az érzelmi emocionális réteg személyiséggé alakítását tartom s ennek a felfogásnak bizony olyan líra felel meg, amely érzelmi, hangulati jellegű, s amilyent Verlainé az impresszionista hangszimbolizmus ars poeticájában meghirdet.

Persze tisztában voltam azzal, hogy korok szerint változó funkciója van az egyes műfajoknak s a nemzedéki korstílus szempontjából Szabó Lőrinc lírája különleges jelentőségű. De azzal is, hogy alkata, meggyőződése is egyre inkább a kemény intellektuális formák felé hajtja. Amikor kifejeztem véleményemet, hogy mennyire kár, sőt helytelen, hogy első expresszionista köteteit kíméletlenül átírja a később kialakult egyensúlyozott formanyelvbe, röviden csak annyit felel: – Értsd meg, akkor is így akartam írni, de még nem tudtam. Most csak azt írtam meg, amit akkor akartam, Jegyezd meg magadnak, minden költő olyan világosan akart írni, mint Horatius, csak nem tudott. – Meglehetősen különösen hatott rám ez a történelmietlen felfogás, amiről egyébként az *Örök barátaink* két kötetének tematikus, minden történelmi szemléletmódtól idegenkedő elrendezése is tanúsodik. De mert az egyes művek értékelésében alig volt különbség közöttünk, s elméleti kérdéseket nemigen bolygattunk, nem emlékszem, hogy valaha is vitakoztunk volna hosszabban ilyesmin. A magam történelmi szemlélete s Lőrinc rendkívüli műhely-tapasztalatai lehetővé tették minden terméketlen vita elkerülését. Lőrinc készséggel adott felvilágosítást bármiről, erős, magyarázó hajlama közismert volt.

Sokszor mondtam neki: – Néptanító veszett el benned! – ami egyáltalán nem sértette. Mint jó tanuló szerette, becsülte a pedagógusokat. Általában ez az anarchista forradalmár, mint magánember, modorban, felfogásban egyaránt őszintén tekintélytisztelő volt. Arról nem is szólva, hogy minden foglalkozási ág mennyire tetszett neki: cipész, kárpitos, útkaparó, kalauz az ő számára egyaránt rokon, tiszteletre méltó ember volt. – Nem voltak külön hangsúlyai grófnő, háztartási alkalmazott, világhírű író vagy kezdő poeta számára. Ugyanaz a jellegzetes tárgyi hang, ami a tárgyalt dologgal járt együtt. S személy szerint alig változott. Persze a nők számára külön hangja volt: becéző, hízogó. Mindegy, hogy öreg vagy fiatal, művelt vagy primitív. – S az egészen kivételes pillanatok

megindult hangját használta mindenkor, ha gyerekekkel érintkezett. Meghajolt az új vállalkozás, a jövő szenvedések előtt. Mintha valami tanácsot próbált volna súgni nekik, megindultan lehalkította a hangját. Egyébként azonban minden ember tökéletesen egyforma volt a számára. – Persze megesett, hogy tajtékzó gyűlölettel beszélt valami valódi vagy vélt sérelem miatt hozzá közelálló jóbarátról is, akit különben becsült és szeretett s az is, hogy nekitámadt zabolázatlan, féktelen dühvel. Éppúgy mint hozzátartozóinak. Sőt ez a hang valóban nem is járt ki másnak, mint aki mélyen érdekelte. De furcsa módon ebben a hangban sem volt semmiféle sértő. Nem a gorombaság a sértő, hanem a minősítő hangsúly s ez lehet nagyon szívélyes is. Lőrinc legvadabb szidalmazóporából is hiányzott minden ilyen hangsúly. Akit ért, az csak várta, hogy majdcsak kiderül a nyilvánvaló félreértés. Mindenki, aki közelebbi kapcsolatban állott Lőrincel, átélte hasonló jelenetet, vagy mint szenvedő alany, vagy akárcsak mint szemtanú, egyformán megrendítő volt az élmény, a sorstól agyonhajsolt pária lázadása. S végeredményben az a Szabó Lőrinc volt ez, aki a versei kíméletlen szenvedélyes lendületű soraival állandóan lázad.

III

(Hogyne lehetett volna elviselni, amikor egyébként mindenkiel szemben meg-szégyenítően jó is tudott lenni. Szintén számítás, tekintet nélkül, ezt is belső meggyőződésből. Ezt szinte nehezebb elmondani, mert szégyenletesebb, hogy elfogadta tőle az ember. De el kell mondanom, mielőtt sort kerítenék arra, hogy megrendítően zord életművének gyökereit, értelmét megkísérlejem megvilágítani. Szükséges, hogy olyan közvetlen közelből mutassam meg, amint én láttam. Szeretnének, bizalmának fő, talán egyetlen forrása az volt, hogy meggyőződhetett, minden számítás nélkül teljes erkölcsi emberi hitellel álltam mellette, amikor mindenki óvatosan visszahúzódt, nem haboztam kitenni magamat a félreértéseknek, amit azidőben a vele való szoros baráti kapcsolat jelenthetett. Hogy erre indítatva éreztem magamat, annak oka az volt, hogy Szabó Lőrincet a harmincas évek végén épp emberi voltának lényegében tanultam meg igazán ismerni, becsülni és szeretni.)

Első találkozásom vele az Est-lapok hírhedt, sötét, ablaktalan folyosóján történt. Azért kerestem fel, hogy megkérjem, szóljon hozzá az Esztétikai Társaság műhelytitkok sorozata műfordítás vitájához. A telefonon megbeszélte időpontban, este hat órakor jelentkeztem, Lőrinc azonnal kijött a szerkesztőségi szobából, hogy a többieket ne zavarjuk s ott, a folyosón állva, röviden érdeklődött, hogy miről is lenne szó. Közölte, hogy vállalja a hozzászólást, de csak egész röviden fog rögtönözni valamit. Rengeteg a dolga. Végtelenül fáradt, mellesleg ez le is ritt róla. Amellett rossz előadó, elakad, elveszíti a fonalat. Megköszöntem, hogy mindennek ellenére vállalja a felszólalást. Pontosan megjelent az ülésen, s amikor rákerült a sor, pár tétova, bizonytalan szabadkozó mondat után rátért a tárgyra s úgy belemelegedett, hogy másfél óras ragyogó előadást tartott, tele konkrét részletekkel, valósággal transzban volt. Valamennyi hozzászólást el kellett hagyni, mert nem volt már idő. Utána velünk tartott s a Savoyban a szokott asztalunknál a szerkesztőségi folyosóról ismert fáradt, szűkszavú Lőrinc volt újra, megvacsoráztatta hideg tállal nagy Klárát, aki eljött vele. Elég sok tapasztalatom volt az Esztétikai Társaság sorozatainak rendezése kapcsán, hogyan kérik magukat

hazai képzelt, vagy valódi nagyságaink. S az is eszembe jutott, hogy egyik európai hírű egyetemi professzor figyelmeztetett, amikor meglátta Szabó Lőrinc nevét a műsoron, hogy legyünk óvatosabbak az ilyen közismert kommunista írókkal szemben. – S most, hogy azt kellett látnom, hogy ez a kommunista író, aki elmesélte, hogy milyen nehezen igazolták katonai bevonulásakor 1943-ban, most, bár egyetlen sort se kellett a munkáiból a tilos könyvek jegyzékébe venni, hosszú ideig maga is a tiltott szerzők listájára kerül, lehetetlen volt a félreértések közepette magára hagynom.

A Bimbó utcai rendőrségi fogdában egy tanítványom mint rendőrtiszt volt a segítségére, s az jött el hozzám a hírrel s vele kerestük azután fel már a lakásán Lőrincet, természetesen nem kis rémületére, míg azután megkönnyebbült, amikor megértette, hogy nincs különösebb célja a látogatásnak. Ettől kezdve azután mindennapos volt a találkozásunk. Jóformán minden szabad időt együtt töltöttünk. Ha nem mentem át mindjárt ebéd után, megszólalt a telefon, vagy átkocogott, mindjárt második alkalomra áthozta hozzánk Klárát is. Feleségem diós-kifliket sütött, ami akkor 1945 májusában rendkívüli dolog volt. Lőrinc méltányolta is tőle egészen szokatlan mennyiséget fogyasztva.

Leheveredett a kertben a virágzó fák alá, mint egy meghajszolt gazdátlan kutya, elnyújtózkodott és attól kezdve nálunk biztonságban, otthon érezte magát. – Oh, mi mindennel nem viszonzotta a paprikás krumplikat, bablevéseket, sárgarépa főzeléket. Hamarosan a nagyobbik fiam hordta Lóci kinőtt télikabátját. Itt függ a szobám falán a kisebbik fiam profilképe, amit Lőrinc akkor rajzolt, amikor a feleségem kórházban feküdt, hogy bevigyük neki. Ezt az időt tartotta alkalmasnak Lőrinc, hogy rendbehozzassuk az ostrom alatt megrongálódott régi karosszékeket. A fejünkön vittük a fiúkkal egy szomszéd kis asztalozhoz, s természetesen Lőrinc is egy székkel a fején a sorban. Bútoraink romjait mentettük csak át és Lőrinc lakáskultusza állandó igyekezettel sarkallt, hogy hogyan tudnánk a fogyatékoságokat megszüntetni. Egy szép napon azzal lepett meg, hogyha szerzek vásznat, hevedert, szöveget, akkor megvarrja, főlhúzza a meglehetősen elrongyolódott és leszállott diványainkat, amelyeknek majdnem a padozatáig lógtak ki a rugói. Beszereztem a szükséges holmikat. S egyszer aztán, amikor hazajöttem, ott állt Lőrinc fehér munkaköpenyben a feldúlt szoba közepén. Felbontotta a két diványt. Annak belső részei, rugók, hevederek és főleg lőszőr, töméselvény lőszőr hevert szerte-szét s ő elemében tüvel, fogóval, kalapáccsal, ollóval működött. A nagyobbik fiam inasként segített neki. Az én segítségemből nem kért. S valóban kitűnően keményen felhúzza a diványokat. Még most is jó az egyik, azon alszom.

Allandóan nyugtalanította az is, hogy a dolgozószobában a könyvek egymásra tornyozódva hevernek. A könyvespolcaimat az átvonuló katonák részben feltűzelték, részben jászoldezkának használták fel. Lőrincet szemmel láthatólag idegesítette a rendtelenség, kapkodás, keresés s egyszer csak azzal állított be, hogy a volt Toldi-cég tulajdonosának a lakásán van egy eladó, hatalmas könyvespolc. Keményfa, alul szekrényekkel, fiókokkal. Meg kellene venni, potom pénzért kapható, négyszáz forintért. Halogattam, nemcsak hogy nem volt ennyi pénzem, de ha lett volna is, inkább könyvekre lett volna szükségem. Lőrinc értetlenül hallgatta a kifogásokat. Egy napon amint hazamegyek, ott áll a hatalmas tölgyfa könyvszekrény a szobámban. A könyvek rögtönzött rendben föl rakva a polcokra a nagyobb meglepetés kedvéért. Lőrinc pénzért valahonnan kölcsön, mint utólag

kiderült, Erzsébettől. A huszonhatodik év hősnőjétől, akinek akkor éppen volt: – Azért mondom el, hogy megadd. Két részletben.

Lőrinc szerzett egy kézikocsit s a lépcsőn maga is segített az embernek a fölcipelésben.

IV

Ekkor és ekként értesültem Erzsébet létezéséről. Egész homályosan talán hallottam valamit erről a fiatalkori regényes szerelemről, amely majdnem szétválasztotta Lőrincet s félfüllel valamit nagy Klára öngyilkossági kísérletéről is. De hát látva Lőrincet zavartalan példás családi életét, eszem ágába sem jutott, hogy a kapcsolat Lőrinc és ifjúkori szerelme között még mindig fennáll. Egyébként is költeményeiben, de az életben is, úgy rajzoltak körülötte a nők, hogy ez a különös kettős hűség eszemágába se jutott. Néha Lőrinc célzásokat tett, hogy ezt vagy azt mondjam, ha Klára keresi, velem volt, de ezeket futó társasági ismeret-ségnek, Lőrinc romantikus lelki kalandjainak tartottam és az igazolás szükségességét Klára féltékenykedésének tudtam be. Lőrinc, mint már említettem, nem szeretett kifecsegni a kalandjairól semmit. Később is csak egy régen lezárt ügyet mesélt el részletesen, olyan ügyét, amely annyira kényes természetű volt, hogy azt kellett gondolnom, hogy külön azért mondta el, mert más nem tud róla semmit. Arról azonban igyekezett gondoskodni, hogy élete döntő mozzanataiban szerepet játszó személyekkel megismerkedjem. Így bemutatott az édesanyjának, amikor fent volt náluk látogatóban Pesten. Megismertetett a bátyjával. S ami több, elvitt az első ideálhoz, nem mulasztva el figyelmembe ajánlani annak leányáról készült szobrokat, némileg jelezve, hogy ilyennek képzeljem el az anyát is leánykorában. Valószínűleg hasonló okokból ismertette meg velem Erzsébetet is. Emlékszem egyik István napon a Lúdláb királyné kerthelyiségében találkoztunk s beszélgettünk hosszan hármában. Az intézetbe is elvitt a szomorú, fogyatékos szellemi képességű, idegbeteg gyerekek közé, ahol *A huszonhatodik év* hősnője az évek során át kimerítő gyógykezelései munkában felőrlődött. A „Ne égi, hogyha nem akarom” rokonszenves, szinte személytelen, valóban lecsavart életlángja volt ő, valamikor, a nagy romantikus fellángolás idején, – s mint nagy Klára is, nemegyszer, tárgyilagosan, megállapította, – sugárzóan szép. – Aztán látogattuk vele együtt Lőrincet a kórházban, ültünk annak a folyosóján, miközben Lőrinc részletesen mesélte a folyadékok keringését a veseműködésű üvegcsőrendszerben. Lőrinc éppúgy szerette a kórházi szobák békéjét és csendjét, mint a csendes Erzsébetet. Egy-egy kedves olvasmány kötetével, készülő fordítással, be-behúzódtunk egyik-másik klinikára. Persze, volt mit vizsgáltatnia mindig, vese, szív, tüdő. Valamiként Erzsébet alakja összekapcsolódott bennem az ő Bíró-telepi kis gyermekszanatóriumával s az Üllői úti klinikával. S szinte nem is ért váratlanul, amikor Lőrinc egy szürke februári kora reggeli órában fázósan becsöngetett s nem akart bejönni, a szokottnál is csendesebben azt mondta: Erzsébet meghalt. Az éjszaka. Tegnap este nála voltam. Öngyilkos lett. Kinyitotta a gázcsapot. Úgy találták meg a konyha padlóján. – közölte Lőrinc erőtlen hangon, belső didergéstől vacogó fogakkal. És rám nézett. – Rettenetes. Nincs semmi pénzem. Megpróbálók Radnaitól kérni. . . . Lehet, hogy rámhárul a temetés. – Borzasztó. Még az este együtt voltunk. S el tudott menni egy szó nélkül. – Lőrinc, aki olyan könnyen el tudott érzékenyülni s a szemét azonnal elfutotta a könny, most viszonylag teljesen érzéketlenül, nyugodtan beszélt. A megrendülés olyan nagy volt, annyira

átjárta egész valóját, hogy nem próbált magán a szervezet könnyel segíteni. – Mit mondhattam volna. Később sokszor elmondtam, hogy ne okolja magát. Erzsébetet fáradtság, a gondjai juttatták erre a mélypontra, hogy nem vállalta tovább a küszködést. Természetes, hogy nem búcsúzott el, de az épp arra bizonyított, hogy akkor még sejtelve sem volt, hogy mit fog éjjel az idegösszeroppásban tenni. – Egyedül volt – mondta a semmibe meredve Lőrinc.

Együtt mentünk karöltve a koporsó után, kissé oldalt, külön a menettől. S azután is rendesen megkért Lőrinc, hogy kísérem, ha kiment a sírhoz. A trombázis úgy látszik küldözte jelző üzeneteit.

De azután, hogy hazamentünk, Lőrinc hallgatagon is, mindenki által sajnálva és kímélve, csendesen részt vett a család napi programjában. Egy szót sem szoltunk természetesen, hogy hol jártunk a délután.

Számomra ezekben a jelenetekben az is benne volt, amiről *A huszonhatodik év* hallgat, vagy egyenesen vádolva vall: „ösztoneimet törték hitek, szokások, kényszerek, melyek másoknak szentek: kételybe temetett – rég nem lelkiismeret, de gyöngéség s unt alkü, az, hogy egyre alkalmazkodtam” – Ilyen nyersen a valóság harcai nem törtek be a költészetbe Petőfi 49-es versei óta, amikor megszűnt a próza és a vers közt a különbség. Illyésnek, Petőfi nagy értőjének, valami ilyesmit kellett éreznie, amikor nem sokkal ezután, Lőrinc halálhírére felrohant Tihanyból s a búcsúztató beszédén sokkolkozott: „A koporsóra... azzal a gyanakvással tekinthetünk, vajon a XX. század első felének nem legnagyobb költője fekszik-e benne? Aztán helyesbítettem az időszakot: az „Arany halálától a mai napig tartó kor”-ra.”

Meg kell vallanom, a magam részéről annyira meglepett ez az értékelés, hogy először nem is nagyon gondolkodtam rajta. Főleg, mert amennyire váratlan fejlődésnek, igazi lírai kiteljesedésnek érezte a *Tücsökhazát*, a maga különleges időszervezetében a lírai emlékezésnek egészen modern műfaj módjában, annyira elhibázottnak s mindenképpen önárulásnak *A huszonhatodik év* vallomásait. De az a tapasztalatom, hogy az igazi, eredeti, nagy, új alkotások, élmények csak lassan, nehéz, komoly munkával győzhetnek meg bennünket. S ez, különös módon, a Lőrinc által mindenkor betetőző remekműnek érzett vallomás kötetében is beteljesedett. Ez a kötet valóban felelet Lőrinc emberi és költői létezőmódjára.

Meg lehetett volna-e váltani ezt a bolygó hollandit? – S Erzsébet lehetett volna-e a Sentája? – Ha arra a rengeteg szerelmi kalandra gondolunk, ami a „huszonöt év” alatt lepergett, s magára *A huszonhatodik év* vallomásaira, bizony bajos igennel felelni. Az ilyen alkat, mint Lőrincé, szükségképp költői: olyanként, hogy „hütlén hűséggel” a múlt emlékképeiben élheti ki önmagát. Lényegében ilyen jelenként múltat elemző valamennyi verse s ezért reprezentatív műfajú a két betetőző kötet a *Tücsökhazát* és *A huszonhatodik év*.

Szabó Lőrinc annak az új költő-típusnak európai viszonylatban is egyik első példája, amely épp a jelenségek tűzziporán át érezte a nihil transzcendenciáját, Flaubert, Baudelaire, Mallarmé, Proust, ennek a vonalnak a fő képviselői. A líra az emlékezésnek az a műfaja, amely múltat, jelent, jövőt egyformán emlékként közöl, egyik legtipikusabb, legnagyobb képviselőjére talált benne. S mikor *Illyés Gyula* a Válogatott versek előszavában azt írja, elgondolkozott, Arany János halála óta nem a legnagyobb magyar lírikus-e, azt érezte meg, hogy Szabó Lőrinc

úgy szólaltatja meg a modern lélek problémáit, mintha nem Arany, de egyenesen Bessenyei György óta nem történt volna semmi, nem zendítette volna meg senki a magyar költői érzék orgánusát, hogy nyugati mérték, nyugati érzés és hangulatra hangolódás nélkül legyünk európaiak.

Szabó Lőrinc magába szívja a bomló európai civilizáció valamennyi szellemi áramlatát s az *Örök barátainkban* asszimilálja, nagyonis asszimilálja a maga nyelvére, azután keményen a régi magyarság töretlen, kemény érzületével keres rá feleletet. A felvilágosodás és a felszabadító protestálás szellemében nem hisz, nem fogad el, csak amit ész és érzékek neki tanítanak. Igazi Kaliban tör Prospero rangjára. Bessenyei óta ilyen európai magyar Vademmer még nem volt. Nem ismeri az érzelmi hangulati zónát. Ilyen értelemben ihletetlen modern költő. A szakszerűség mindentudásával bont föl szerkezeteket s utolsó két művében az időt, s ezzel egyszerre a lírai közlés nyelvét. Ennek első iskolája a *Tücsökhazát* az emlékezés első nagy kötete. Betetőző valóban a szerelmi önzés modern pokla: *A huszonhatodik év*. Lőrinc, aki előtt Horatius, Goethe, Milton, Dante lebegett példaként, gyűlölt minden izmust, kegyetlenül megtagadta és átfirta első expresszionista korszakát, a maga élményéből kiindulva lett félelmetes, modern költővé. Akihez viszonyítva az expresszionizmus és az aktivizmus romantikus érzelmességű – mindenesetre patetikus még a Kassák-szabadvers is. S mindezt a hagyományos formák legnagyobb tiszteltbentartásával. Megerősítve azt a megfigyelést, hogy az irodalomnak nagy újat mondó forradalmárai nem sokat törődtek a formával, legkevésbé a versformával. Lőrinc a harmincas években egy körkérdésre felelve kijelenti: „Az esetek 95%-ában nem gondolok semmi formára.” A ritmus ösztönös ráhangolódást jelent a hagyományos formanyelvre. A húszas évek elején induló realizmusnak ez igen jelentős tünete. Szabó Lőrinc páratlan felkészültségben állt szembe a valósággal, valamennyi verse tulajdonképpen annak a folyamatnak transzparens bemutatása, amint az érzéki valóság világképe tudattá szerveződik. Nem indul egyetlen filozófiai iskola után sem, általában véve rendszer-ellenes, mint minden költői természet. Mélyen megveti a freudizmust; ő a kozmogonikus Eros hitvallója, de minden szaván érződik a mikrobiológia, a relativitástan, a tömegek lélektana, a modern gazdasági elméletekről, a dialektikus materializmusról nem is beszélve. A megtévesztő az, hogy mindez nem sematikus alkalmazásban kerül szóba, hanem szemléletmódként, alakításmódjának, érzületének szerves része. Faulkner, Hemingway, Camus és Sartre kortársa, nem pedig Thomas Manné, akit épp oly kevésbé szeretett, mint Rilket, Krúdyt. Ezek zavarosak, hígak, régimódiak voltak neki. Browning, Eliot nevére bezzeg felcsillant a szeme. Mindenekfölött modernnek tartotta és méltán *Miltont*! Amilyen engedékeny, kedves és játékos volt, ha bármi másról volt szó, az ilyen ítéleteiben apodiktikus, komor, szüksézáví lett. Látszott, hogy ezekben a kérdésekben végérvényesen döntött. Nem hajlandó vitatkozni, vagy még csak magyarázatokba sem bocsátkozni. Egy-egy újabb formalista, szürrealista próbálkozásra ugyancsak kategorikusan jelentette ki: Bolond!

S a tragédiája éppen az értelem modern tragédiája. Az, hogy megkísérli és nem tudja érvényesíteni benne az egyéniség egész emberi valóságát. Csak azt ismeri el, ami a megvilágított számlapon mozog, s már nem ismeri el az összefüggések állandó láthatatlan szerkezetét: az ítéletek állandó érzelmi hangulattá szerveződött erőrendszere nem érvényesül a maga sajátosságában ebben a világképben. Innen azoknak a verseknek újra meg újra meginduló rohama az ellen a mozgalmas Semmi ellen, ami számára a világ.

Tragédiája azoké a Camus-i és Hemingway-i hőské, a magatartás hőseié. Olyan moralisták, akiknek nincs törvénytáblájuk. S éppen ezért egy eljövendő törvénykönyv vonalait vázolják fel negatív körvonalaival, mint *Baudelaire* az ideált az oszló dög kontúrájával. A három nagy fordító közül *A romlás virágai* stílusának ezt a puritán moralizmusát egyedül az övé adja vissza.

Az érdekes az, hogy épp azáltal, hogy ott veszi fel az összeköttetést a latin nyugattal, ahol irodalmunk végső fokon annak fejlődéséből kiszakadt, válik korszerűvé: a XX. századi egzisztencialista, moralista regényíró kortársainál. Realizmusa is rokon az övékével: nem naiv realizmus ez, hanem a tudat előállítás-folyamatában sokszorosan ellenőrzött realizmus: a pontos körvonalak, időbontás, többszörös önmegfigyelés, elég világos stílusa. A különös az, hogy nem programszerűen, egész magatartásában a paradoxia jellemző: a hűtlen hűség, a gyilkos szeretet, a kegyetlen jóság és a saját útvesztőiben eltévedt józanság. S főleg az a lázadás, amely nyakába veszi a konvenciók, nemcsak a morális, de etikett parancsait is. A költészetben mindennek a kifejezésésként tiszteli a hagyományt, eszményképe *Horatius*, *Goethe*, levelet ír *Horváth Jánosnak* a *Vitás vers-tani kérdések* megjelenése alkalmából, hogy minden tekintetben az ő hagyományhű, formakincs kötelező voltát hangsúlyozó verselméletét tartja gyakorlatában érvényesnek. Ugyanakkor megalapozója annak a közlésmódnak, amely a mondat, a próza lendületét, nyomatékait juttatja érvényre, az időmérték evokáló emocionális stílusdallamának majdnem teljes kiirtásával. Hogy példát mondjunk: nem Berzsenyi, hanem Bessenyei, vagy méginkább Zrínyi verhangulatát. Így valószínűleg döntő hatással lehetett Németh Lászlónak arra az elméletére, amely a vers ritmusát a prózáéból származtatja. – S Szabó Lőrinc ez ellen foglal állást elméletileg, amikor siet Horváth Jánosnak a hagyományos nyelvzeneiségre esküvő elméletét köszönteni, tanúságával hitelesíteni!

Arany Osszián kódos homályos énekéhez menekült a bánatával s elutasította magától Homér fénydús egét. Lőrinc a halálos ágyán az *Odyseea* verőfényes képeivel kívánt búcsúzni a világtól. Azt olvastatta fel magának, annak a humanista zenéjével kívánt búcsúzni.

Nincs-e igaza Camusnak, hogy Szizifusz-mítosza az emberi akarat törhetetlenségéről beszél s végső fokon Szizifusz optimista? Nem ennek a férfias erőnek a heroizmusa cseng-e ki számunkra Szabó Lőrinc rideg világosságú, acélszerkezetű költeményeiből. Az értelem napfényében fürdő s az akarat hatalmában rendezett tájak ezek. Magyar és modern módra döngeti a transzcendencia végső határait s végül is a világ, a szépség immanenciájában nyugszik meg. A *TücsökHzene* első befejezéseiben még kozmikus biologista, lényegében misztikus kicsendülésű. A halála előtt közvetlenül az új kiadás záró versszakaként írt befejezés különös megnyugvással tekint az élet és az elmúlás tájára, amely ebben az élményben már egy:

Nyáreji tó. Jegenyék, álmodók,
Sugársokszögön körben ráng a pók.

Búcsúzótt gügyög a fülemüle,
Álommá zsongul a tücsökHzene,
Majd a legpuhább lepke is elül
a Hold a szomszéd kertbe menekül
s ott játszik tovább ezüstcsöndű fény,
a pók sokszögű tündérlemezén.

Lőrinc ezt még egy szép verőfényes szeptemberi vasárnap délelőtt felolvasta Tihanyban ott a kertben, ahol írta. Ez volt az utolsó beszélgetésünk. Mégegyszer futólag pár szót váltva találkoztunk, közvetlenül az utolsó trombózis előtt, de akkor arcán már tragikusabban komorlott a sorsa.

MOHARI MARGIT

MAJD ELPIHEN A SZÍV

Minden egész oszlásnak indul egyszer,
Istent s testvért a föld-lakó megöl.
Kain-bolygó! Jaj, szörnyeteg az ember:
Szép tegnapiában önmagára tör,

Eszményét zúzza és jobbitni nem mer,
Font ármány s fent nyelvé jótt kéjjel gyötör.
Becsület-hernyó undok nyála fegyver,
Indulata halk szépet elsöpör.

A bambának száz színnel integet
Az ősz s a gerjedt barom is szeret;
A vén bölcsen néz s fájdalomtalan.

De jaj, erekleként őrzött szavak
Emelyes gúnnnyal ha visszhangzanak!
Majd elpihen a szív. Mély álma van.